

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра загальної та вікової психології

«Допущено до захисту»
В. о. завідувача кафедри
Н. М. Макаренко

Реєстраційний № _____
« ____ » _____ 2024 р.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Кваліфікаційна
робота студента
групи ЗППм-23
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 053 Психологія
Самсоненка Едуарда Вікторовича
Керівник: Пінська Олена Леонідівна
кандидат педагогічних наук,
доцент

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Самсоненко Едуард Вікторович,

розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений.

Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА	8
1.1. Соціальний інтелект як наукова проблема психології	8
1.2. Структура та чинники розвитку соціального інтелекту особистості	12
1.3. Психологічні детермінанти розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів	18
Висновки до розділу 1	24
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	26
2.1. Організація дослідження та характеристика методологічного інструментарію	26
2.2. Кількісний та якісний аналіз результатів дослідження	30
Висновки до розділу 2	39
РОЗДІЛ 3. КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ	42
3.1. Методологічні принципи, зміст та умови реалізації комплексної програми розвитку соціального інтелекту	42
3.2. Комплексна програма розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів	46
Висновки до розділу 3	56
ВИСНОВКИ	58

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	62
--------------------------------------	----

ВСТУП

В умовах сьогодення особливо гостро постала проблема успішної соціальної самореалізації та ефективної взаємодії з оточуючими. Людина повинна бути соціалізованою та адаптованою, вміти реагувати на виклики, демонструвати нормативну поведінку та підтримувати стосунки з іншими. Ця складна задача передбачає високий рівень цілісного особистісного розвитку, сформованість системи внутрішніх ресурсів, особливе місце в якій займає соціальний інтелект (СІ). Як індивідуально-психологічна особливість, соціальний інтелект безпосередньо впливає на рівень соціалізації індивіда, дозволяє реагувати на зміни життя, постійно розвиватися та самовдосконалюватись. Саме соціальний інтелект є провідним компонентом продуктивної інтеграції людини у суспільство, визначає якість її функціонування як гармонійно розвиненої та освіченої особистості, дозволяє глибше розуміти дійсність та прогнозувати власну поведінку. Присутність СІ в психічній організації людини висвітлює її як зрілого суб'єкта, що володіє системою компетентностей, необхідних для професійного самоздійснення. Глобальна роль і фундаментальне значення соціального інтелекту в життєдіяльності особистості висвітлює важливість і необхідність його дослідження як предмета психологічної науки.

Особливого значення проблема розвитку соціального інтелекту набуває для майбутніх психологів, діяльність яких в подальшому, як раз і буде стосуватись того, що складає предмет соціального пізнання. В структурі професійної свідомості психолога СІ є одним із найважливіших компонентів, що визначає його становлення як спеціаліста. Для майбутнього психолога, соціальний інтелект виявляє значення професійно – важливої якості, яка дозволяє не лише засвоювати відповідні ЗУН, але й забезпечує ефективну взаємодію при реалізації професійних функцій.

В психології феномен СІ почали активно вивчати на початку ХХ ст. Ініціаторами проблематики вважаються зарубіжні дослідники Е. Торндайк, Г. Гарднер, Дж. Гілфорд, Г. Олпорт, М. Салліван, Р. Стернберг, Д. Векслер, П. Селовей, Д. Гоулман та ін., які намагалися з'ясувати психологічну відмінність соціального інтелекту від інших видів розумових здібностей людини, умови та детермінанти його становлення. Спроба системного аналізу соціального інтелекту як особистісного феномену, що ґрунтується на загальному пізнавальному розвитку представлена в працях Г.Балла, Н. Булки, М. Смульсон, Е. Івашкевич, О. Матеюка, Л.Орбан-Лембрик, Є. Миронюк та ін.. Зв'язок соціального та емоційного інтелекту вивчався О. Старинською, Е.Носенко, І.Аршавою та ін.. Роль СІ в різних видах освітньої та професійної діяльності висвітлено в дослідженнях Г.Балла, Л. Власенко, С.Карсканової, Г.Ожубко, С.Руденко, О.Сасько та ін.. Накопичений теоретичний та емпіричний матеріал по проблемі СІ в психології лише підкреслює зацікавленість до неї науковців і ініціює необхідність дослідження в процесі підготовки фахівців психологічного профілю. Актуальними виступають питання визначення психологічних чинників розвитку СІ, його особливостей і ролі в процесі формування професійної свідомості майбутнього психолога.

Мета дослідження – теоретико-експериментальне дослідження психологічних детермінант розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів, розробка комплексної програми розвитку соціального інтелекту.

Об'єкт дослідження – соціальний інтелект як пізнавально-особистісний феномен.

Предмет дослідження – психологічні детермінанти розвитку соціального інтелекту в процесі професійної підготовки психологів.

Визначена мета обумовила наступні завдання дослідження:

1. Проаналізувати проблему соціального інтелекту в сучасній науково-психологічній літературі.

2. Визначити особистісні предиктори розвитку соціального інтелекту в умовах фахової підготовки спеціалістів психологічного профілю.

3. Провести експериментальне дослідження на визначення провідних психологічних детермінант розвитку соціального інтелекту студентів - психологів. Опрацювати отримані дані кількісно-якісними методами.

5. Відповідно до результатів дослідження розробити комплексну розвивальну програму, спрямовану на підвищення рівня розвитку соціального інтелекту студентів-психологів.

Вирішення поставлених завдань передбачало використання наступних методів:

- *бібліографічного* (аналіз науково-методичної літератури по темі дослідження, а саме статей та монографій присвячених дослідженню CI);

- *психодіагностичного*: використання наступного психодіагностичного інструментарію:

- методика діагностики соціального інтелекту Дж. Гілфорда, М. Саллівана, М. Хендріка в адаптації О. Михайлової (перший субтест «Історія з завершенням»);

- тест «Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності» (Г.Я. Розена);

- шкала для визначення соціального інтелекту TROMSE (The Tromsø Social Intelligence Scale) Д.Сільвера, М.Мартинусена, Т.Даля;

- відеотест «Визначаємо емоцію», за матеріалом П.Екмана, адаптований В.Гарбузовою.

- методи первинної математичної статистики (мода, медіана, стандартне відхилення).

Надійність та достовірність результатів забезпечуються дотриманням загальнометодологічних принципів, застосуванням надійних та апробованих методик, адекватних предмету та задачам роботи, репрезентативністю вибірки, кількісно-якісним аналізом, теоретичними та емпіричними методами.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливостях їх використання в освітній діяльності майбутнього психолога з метою підвищення соціальної обізнаності, формування компетентностей, що забезпечить успішність «входження в професію» та ефективно оволодіння нею.

Організація і база дослідження. Дослідження проводилось з листопада 2023 до травня 2024. Вибірка - 31 здобувач освіти, майбутні психологи психолого-педагогічного та природничого факультету Криворізького державного університету II року навчання. Дослідження (тестування та бесіди) проводилися у онлайн режимі. ...

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури, що містить 59 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 66 стор. Робота містить 3 таблиці, 5 рисунків.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

1.1 Соціальний інтелект як наукова проблема психології

В психологічній науці проблема соціального інтелекту постала у зв'язку із активним розвитком когнітивних концепцій, де соціальна феноменологія сприймається як особливий вид знань. Вперше у науковий обіг категорія СІ була впроваджена Е.Торндайком, який у своїй роботі «Intelligence and its uses» робить спробу виділити в структурі загального інтелекту окрему його складову, що спеціалізується на процесах розуміння сутності інтерактивних явищ. Цю підструктуру Е. Торндайк назвав соціальним інтелектом, під яким розумів «універсальну здатність до пізнання та управління людьми, уміння діяти виважено та бути гнучким у міжособистісних стосунках» [52].

Надалі ряд відомих психологів зробили свій внесок у визначення змісту та інтерпретацію даного поняття. Так, на думку Г.Оллпорта, соціальний інтелект – особлива обдарованість, що забезпечує тривалі та якісні стосунки між людьми [50]. Його індикаційним показником є високий ступінь пристосування до середовища та комфортність перебування в ньому. Г.Оллпорт вважав, що розвиток СІ виявляється залежним від соціальних здібностей, таких як здатність працювати у групі, управління конфліктами та лідерські якості [50].

В теорії соціальної дії М.Вебера, П.Вернона СІ розглядається як сенсоутворювальний чинник, що визначає свідому активність, детермінує взаємозв'язки та відображає смисл та значення спільноти для кожного її члена [59].

Г.Айзенк, С.Грінспен, Дж.Дріскол проблему СІ розглядали в контексті цілісного психічного розвитку особистості, обумовленого особливостями соціальної ситуації на кожній стадії онтогенезу. Автори вказували на те, що соціальний інтелект формується в умовах культурно-історичного середовища (виховання, освіта та культура), шляхом включення дитини у різні групи та дозволяє осмислювати навколишню дійсність і своє місце в ній [54].

Ф.Ленді, С.Шехтер, Д.Сінгер дотримувались позиції згідно якої, СІ є інтеграцією розумових здібностей та індивідуальних властивостей, що виявляється при спілкуванні з оточуючими, розкриває внутрішню сутність комунікації та її цінність для кожної сторони [56].

Фундатором цілісної концепції СІ вважають Дж.Гілфорда, який першим запропонував його розглядати в структурі загального інтелекту, як окремий вид. Відповідно до універсальної моделі, СІ може бути описаний у просторі трьох змінних: зміст, операції, результати; як сукупність здібностей, яка реалізує функцію розуміння причин, наслідків, логіки, експресії та варіації дій суб'єктів [55]. Дж.Гілфордом вперше був розроблений тест для вимірювання соціального інтелекту, який є валідним та надійним інструментом діагностики процесів соціального пізнання.

Серед сучасних зарубіжних концепцій слід зазначити про теорію Р.Селмана, в якій СІ тлумачився як інструмент психіки, який забезпечує орієнтацію у соціальній дійсності; система умінь індивіда, що дозволяють йому ефективно функціонувати у суспільстві, відповідно до прийнятих ролей [цит.за54].

В роботах Дж. Майєра, П. Селовея, СІ розглядається як специфічний вид інтелекту, що ґрунтується на базових пізнавальних процесах, за допомогою яких забезпечується узагальнене відображення дійсності та опосередковується інформація соціального характеру [57].

Д. Гоулман СІ тлумачив в контексті емоційного інтелекту, в якості інструментального засобу досягнення успішності в різних сферах діяльності та соціальній поведінці [53]. Включеність рефлексії до його структури, надає суб'єкту можливості аналізувати свої почуття та дії, розуміти реакції іншого. Грунтуючись на провідних мисленневих операціях (аналіз, синтез, узагальнення тощо), СІ забезпечує здатність розпізнавати стани співбесідника, його вербальну та невербальну експресію, осмислювати та контролювати себе, а також впливати на іншого.

Е.Носенко, досліджуючи наукові розвідки зарубіжних дослідників (Д.Гоулман, Р. Бар-Он, Дж. Майєр, С.Андерсон, Ф.Дін та ін..) погоджується, що найбільший зв'язок виявляється між соціальним та емоційним інтелектом, обґрунтовуючи цю позицію тим, що по – перше, емоційна складова впливає на розбудову картини соціальної взаємодії і поведінку людини в процесах інтеракції, а по – друге, афективні та когнітивні прояви психіки суб'єкта розглядаються в нерозривній єдності. Авторка зазначає, що такі індивідуально-психологічні властивості як афективна гнучкість, відкритість стосункам, доброзичливість, відповідальність, нормативність тощо, є спільними підвалинами як для емоційного, так і соціального інтелекту [32].

Е. Макджініс, Н. Кентор, Дж. Кільстром, соціальний інтелект розглядали як складову досвіду особистості, що сприяє кращому розумінню змісту та форми соціального знання, соціальних завдань та цілей, що загалом сприяє вирішенню життєвих проблем. На думку науковців СІ містить не лише знання про оточуючий світ, людей, себе, а й передбачає уміння їх трансформувати та використовувати у відповідності до перспектив власного саморозвитку [58].

Останнім часом активізувався інтерес дослідників до проблеми і у вітчизняній психології. Актуальними виступають питання соціальної

регуляції (саморегуляції), розуміння механізмів включення людини в інтерактивні процеси, аналіз реального життя людини в конкретних соціально-економічних та політичних умовах. Безпосереднє відношення до зазначених феноменів має соціальний інтелект, який, на думку Є.Миронюк представляє собою «... інтегральну інтелектуальну здатність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації; об'єднує та регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням індивідуального соціального простору та спрямована на його розбудову та вдосконалення» [29, с. 459].

І. Недозим зауважує, що СІ виявляє залежність із когнітивними здібностями, що дозволяє об'єктивно оцінювати соціальну реальність, аналізувати причини та наслідки подій; засвоювати норми та цінності суспільства; долати соціальні стереотипи; ефективно виконувати ролі та спілкуватись з іншими [31].

Б. Братаніч, А. Куций, М. Романенко зазначають, що СІ виступає важливим соціально - психологічним процесом особистості, що забезпечує можливість вирішення соціальних задач та гідно презентувати себе у суспільстві [8].

Г. Любочкіна підкреслює, що СІ охоплює генеративні правила та індивідуальні ресурси, завдяки якими відтворюються соціальні практики, що значно знижує імовірність асоціальної поведінки та дезадаптації [24].

Л. Гапоненко, Г.Ожубко, О.Матеюк та ін., зазначають, що СІ виявляє глобальне значення в процесах особистісного зростання, формування свідомості та самосвідомості; визначає змістовно-результативні параметри саморозуміння, самооцінки та самоконтролю [14;27;33].

А. Мудрик вважає, що соціальний інтелект є умовою соціалізації людини, успішного спілкування та взаємодії, відображає схильність до конструктивності та взаєморозуміння [30]. Його не можна зводити до

сукупності знань та напрацьованих умінь, оскільки він виступає у новій якості як продукт цілісного формування особистості в широкому просторі соціального буття.

Феномен СІ науковці (П. Бойчук, Е. Івашкевич, Л. Онуфрієва) пов'язують із когнітивними здібностями та особистісними якостями і розглядають як сполучну ланку між загальним інтелектом людини та її індивідуально-психологічними властивостями. В структурі психічної організації індивіда СІ виявляє свою незамінну роль та глобальне значення, виконуючи пізнавальну, розвивальну, орієнтаційно-адаптивну, перетворювальну та регулятивну функції [6;17].

Теоретичний аналіз підходів до визначення базової дефініції засвідчив варіативність її тлумачень з різних методологічних позицій. Проте, навіть в такій, розгорнутій парадигмі, однозначно визначеним є розуміння того, що СІ є складним соціально-психологічним феноменом, що бере активну участь в процесах соціалізації та забезпечує якість формування людини як особистості та члена суспільства.

1.2 Структура та чинники розвитку соціального інтелекту особистості

Незважаючи на численні теоретичні та експериментальні дослідження, актуальними залишаються питання визначення структури та факторів розвитку соціального інтелекту в цілісній психологічній організації індивіда.

При вивченні питання про структуру соціального інтелекту науковці традиційно спираються на теоретично обґрунтовану концепцію Дж. Гілфорда, Р. Стернберга та ін... Відповідно до запропонованої «Кубічної моделі» (SOI) структуру інтелекту утворюють наступні складові [42] (рис. 1.1):

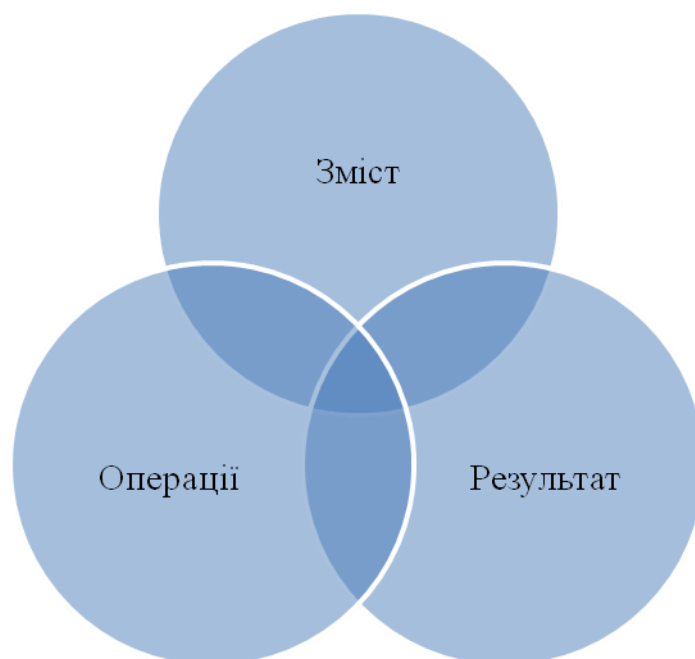

Рис. 1.1 Кубічна модель структури інтелекту Дж. Гілфорда

Зміст інтелекту представлений системою знань (символічних, семантичних, конативних і т.д), теоретичних та практичних понять, конструктів, які у своїй інтегративній сутності забезпечують цілісне та глибоке пізнання дійсності. Операційна складова інтелекту виявляється у сукупності дій та операцій, які реалізують можливості розумової активності та опрацювання інформації. До цієї підструктури традиційно відносять когнітивні процеси, де особлива роль належить мисленню, зокрема дивергентному та конвергентному; розумові дії – аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, порівняння тощо. Інкорпорованість зазначених механізмів в процеси соціального пізнання забезпечує якісну переробку інформації; проявляється у доцільному структуруванні, трансформації, рефлексизації, власної поведінки відповідно до зовнішніх умов. Результативний компонент структури інтелекту є певним підсумком попередньої розумової активності і фіксується у визначених дефініціях, розгорнутих класах та типах понять, обґрунтованих висновках, встановлених логічних зв'язках тощо.

Очевидно, що загальну структуру інтелекту можна екстраполяризувати на соціальний інтелект, де зазначені елементи розкриваються відповідно до предмету соціального аналізу. Зокрема зміст СІ виявляється у розумінні та інтерпретації вчинків та дій людей, її мовної продукції, невербальних реакцій; знаннях спеціальних правил поведінки тощо. Операційні елементи СІ включають механізми кодування та декодування соціальної інформації з метою осмислення та оцінки ситуації; охоплюють дії цілепокладання, прийняття рішення, контроль, програмування тощо, які включені у всі рівні ієрархічної організації соціального інтелекту, відображаючи рівень його функціонування.

Результативна складова СІ відображається в показниках адаптивності, соціальної чутливості та компетентності, соціально-психологічних та комунікативних здібностях і загалом висвітлює людину як суб'єкта успішної взаємодії.

Специфіка СІ виявляється у здатності та вміннях осмислювати соціально – психологічну реальність, активно включатися у життя суспільства, у різні види та форми стосунків. На думку І. Чиньониної основна відмінність СІ від інших видів полягає не стільки у змістовно – процесуальних особливостях, скільки у його загальній спрямованості на інших людей та антропоцентричних установках [47].

Е. Івашкевич вважає, що особливість СІ виявляється у можливостях задоволення соціальних потреб та реалізації суспільної сутності людини [16]. Це особлива функція осягнення простору буття, яка розкриває закономірності існування людини в складному поведінковому репертуарі з іншими. М. Смульсон зазначає, що соціальний інтелект є частиною загального інтелекту, функціонує у єдності із іншими сферами психіки: мотиваційною, інструментальною, емоційною, регулятивною; зумовлює усвідомлення своєї ролі у суспільстві та дозволяє досягати гармонії з собою та навколишнім середовищем [40].

На думку О. Старинської універсальну композицію СІ, крім базових пізнавальних процесів утворюють соціальне мислення, соціальна перцепція та соціальна пам'ять [42].

Л. Орбан-Лембрик соціальне мислення розглядає як «..складний процес узагальненого та опосередкованого відображення дійсності, що обумовлює здатність особистості інтерпретувати події життя, вчинки оточуючих, свою власну поведінку і спрямований на підвищення соціально-адаптивних можливостей людини, її соціальної компетентності» [34, с. 80]. Соціальне мислення включає необхідні знання і механізми їх здобуття, є важливим ресурсом, який з одного боку сприяє автономності та свободі людини, захищає її від деструктивного впливу соціуму, а з іншого - її успішній інтеграції в нього. Соціальне мислення орієнтоване на вирішення суперечностей між індивідом та середовищем, забезпечує формування людини як члена суспільства. Воно визначається найважливішою закономірністю психічного розвитку особистості - діалектичним поєднанням протилежних тенденцій - типізації та індивідуалізації, які опосередковують його становлення та розвиток.

Соціальна перцепція в контексті СІ тлумачиться з атрибутивних позицій. Каузальна атрибуція - це процес сприймання та розуміння іншого шляхом «приписування причини» та інтерпретації його поведінки; дозволяє ефективно розбудовувати соціальні зв'язки; швидко реагувати на зміни та пристосовуватись до них. Соціальне мислення і соціальна перцепція функціонують на основі досвіду знань, що зберігаються у пам'яті. Соціальна пам'ять – складна мнемічна діяльність, що реалізується через запам'ятовування, збереження і відтворення інформації. Вона представляє собою сукупність соціально-культурних та індивідуально – психологічних конструктів на основі яких формується суспільна свідомість людини та її самоідентичність, як представника конкретної групи. Змістовну основу даного виду пам'яті складає система консолідованих та

загальноприйнятих знань та уявлень про закони і норми функціонування спільноти і своє місце в ній.

Л. Ляховець вважає, що соціальний інтелект виступає складно організованим утворенням, до складу якого входять наступні елементи [25]:

- соціальна освіченість (як результат здобуття відповідних знань та умінь їх використовувати в реальному житті; розуміння соціальної реальності, її особливостей та цінностей);

- соціальні дії, що виражаються в розгорнутому поведінковому репертуарі, різноманітних конативних моделях (проактивних, перетворювальних, пристосовницьких, конструктивно-деструктивних тощо); передбачають взаємну координацію внутрішніх позицій; трансформацію комунікативних ситуацій; прогнозування та контроль тощо;

- соціальні здібності, умінь та навички (social skills) (соціальна перцепція, каузальна атрибуція, експектації, здатності до толерантності та емпатії, саморегуляція, оптимальний конформізм, асертивність, спрямованість до об'єднання та компромісу, умінь долати бар'єри та егоцентризм тощо).

О. Власова в даному контексті зазначає про наступні умінь: адекватно сприймати та розуміти ситуацію, швидко в ній орієнтуватись; занурюватись у внутрішній світ іншого, впливати на партнера; самоуправління [12]. Не останню роль в переліку інструментальних властивостей СІ мають такі розумові якості індивіда як спостережливість, аналітичність та рефлексія, що надають можливості усвідомлювати поведінку у різних життєвих ситуаціях, аналізувати та оцінювати думки та почуття як свої, так і інших.

Соціальний інтелект є складним та ієрархічним утворенням, що проявляється на когнітивному, поведінковому та емоційному рівнях. Когнітивний рівень включає соціальну обізнаність, світогляд, диспозиції, мисленнєві дії та операції, що виражають соціальну зрілість суб'єкта.

Емоційний рівень відображає афективну розвинутість суб'єкта, експресивну виразність та чутливість; здатність до емпатії, толерантності та стресостійкості тощо. Конативний – це соціально-нормативна поведінка; конструктивна взаємодія; уміння слухати співрозмовника та підлаштовуватись під нього; відкритість у стосунках; здатність до кооперації та співпраці; уміння успішно вирішувати конфлікти тощо.

Соціальний інтелект належить до вищих психічних функцій і розвивається залежно від системи відповідних чинників. Його слід розцінювати як особливу здатність людини, що формується під впливом соціальних, природних та індивідуально – психологічних факторів. Г. Балл вважає, що на розвиток СІ істотно впливають об'єктивні соціальні, економічні, політичні умови, які задають цінності, зміст та напрямок соціальної самореалізації індивіда [3;4]. Великого значення, також, набувають особливості сімейного виховання, що виявляються, насамперед, у виразності та домінуванні різних стилів, які істотно впливають на становлення особистості в цілому та соціального інтелекту зокрема. Сім'я, будучи первинним інститутом соціалізації, виступає важливою умовою формування у дитини схем та моделей взаємодії у міжособистісному просторі.

На думку Н. Булки, природні детермінанти розкриваються через розуміння властивостей нервової системи і темперамента людини [9]. Це інструментально-стильові змінні, які визначають динамічні параметри поведінки, зокрема ергічність та аергічність. Ергічність обумовлює загальний тонус соціальної активності, енергійність, витривалість, відкритість, завзятість та ініціативність у стосунках. Аергічність, навпаки, сприяє млявості та пасивності людини у взаємодії; астенічності емоційних реакцій; соціальній редукції та ізольованості; фізичному і емоційному виснаженню.

До системи індивідуально-психологічних чинників належить широкий клас психічних явищ (пізнавальних, інструментальних, індивідуально – типологічних та інших), які визначають особливості та результативність розвитку соціального інтелекту в загальній особистісній організації людини.

Таким чином, соціальний інтелект – це складне інтегративне особистісне утворення, що безпосередньо відображає якість соціального життя людини..Це вища, культурно-обумовлена інтелектуальна здатність, що забезпечує успішність пізнання соціальної дійсності та орієнтацію в реальних життєвих стосунках. Як частина загального інтелекту, СІ включає пізнавальні процеси та опосередковує відображення соціальних явищ; виявляється на рівні різноманітних стосунків, обумовлюючи їх успішність. Він виступає внутрішній ресурсом, що дозволяє суб'єкту розбудовувати траєкторію власного соціального існування, керувати своєю поведінкою та досягати психологічного благополуччя з іншими. Як психологічний феномен, СІ вирізняється структурними властивостями, динамікою розвитку, що пов'язана із закономірностями онтогенезу і системою відповідних детермінант.

1.3 Психологічні детермінанти розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів

Соціальний інтелект посідає особливе місце в процесах професіоналізації індивіда і є надзвичайно важливим для людей, які працюють у сфері суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Особливо це стосується окремих спеціальностей, наприклад психології, яка взагалі вирізняється високим рівнем обізнаності про людину та її поведінку у суспільстві. Психолог повинен володіти системними та ґрунтовними знаннями про індивіда, як соціалізованого суб'єкта, орієнтуватись у колі його життєвих

проблем та уміти їх конструктивно вирішувати. Високі вимоги і стандарти професії психолога потребують відповідної підготовки, компетентності, сформованих навичок та властивостей, які передбачають наявність високого рівня розвитку соціального інтелекту. Для психолога СІ є необхідною складовою ефективності професійного життя, чинником, що визначає його успішність як спеціаліста.

На думку П. Бойчук в інструментальній площині діяльності психолога СІ виступає індивідуальним засобом, що забезпечує вирішення професійних завдань і досягнення цілей [6]. Він опосередковує процеси формування фахового досвіду та обізнаності у психічних явищах. Як когнітивна здібність СІ виявляється в адекватному розумінні та інтерпретації психічних властивостей, процесів і станів людини, що звернулася за психологічною допомогою.

Н. Антонова вважає, що СІ базується на комплексі особистісних, мисленневих комунікативних та поведінкових рис і позитивно впливає на успішність взаємодії із клієнтом; дозволяє встановлювати та підтримувати з ним контакти; налагоджувати спільну діяльність [1]. Психолог повинен володіти умінням швидко орієнтуватись в різних комунікативних ситуаціях, впливати на думки і почуття, знаходити «спільну мову» та застосувати індивідуальний підхід.

С. Руденко зауважує, що соціальний інтелект є розумовим ресурсом, що реалізує функції осмислення психологічних феноменів; сприяє успішності професійної самореалізації (планування, організація, контроль) та кар'єрному зростанню; актуалізує можливості перспектив саморозвитку [36]. Крім того він знижує ризик виникнення різноманітних деформацій та емоційного вигорання, що для представників психологічних професій є характерним і розповсюдженим явищем. Все це підкреслює фундаментальне значення СІ в професійній діяльності психолога і

висвітлює необхідність виявлення основних факторів його розвитку, зокрема на стадії професійної підготовки.

На думку Н. Ануфрієвої, І. Дружиніної для майбутнього психолога СІ виступає механізмом формування фахових компетентностей, ЗУН, які дозволять усувати труднощі та досягати високого рівня продуктивності в навчанні та діяльності [2; 15]. В умовах професійної підготовки психолога СІ виконує наступні функції: пізнавально-розвивальну; мотиваційну; адаптаційну, регулятивну; комунікативну; актуалізації внутрішнього ресурсу для адекватного вирішення професійних завдань. Слід зазначити, що студентський період, взагалі, вважається сенситивним для інтеграції різноманітних здібностей у єдину структуру соціального інтелекту, який має виняткове значення для професій «людина – людина».

В процесі здобуття психологічної освіти інтенсивно розвиваються розумові здібності, логічне, творче та критичне мислення, креативність та комунікабельність, здатність до самоаналізу та рефлексії, формується професійне «Я». Одночасно відбувається розвиток соціального інтелекту який тісно пов'язаний із стійкістю професійних мотивів, домінуючими цінностями та інтересами, гуманістичними установками студента. В процесі навчання засвоюються теоретичні знання, формуються навички професійного спілкування, розвиваються уміння ефективної взаємодії, значно збагачується соціальний досвід, що має значення для функціонування СІ студента – психолога.

О. Кривопишина, Я. Каплуненко, Н.Чепелева доводять, що студенти-психологи з розвинутим СІ характеризуються високим рівнем соціалізованості та соціабельності; активні, відповідальні, емоційно стійкі та уміють контролювати поведінку. Вони сприятливо ставляться до інших, охоче спілкуються, асертивні та толерантні. Їм притаманні впевненість у собі, адекватна самооцінка, мотивація досягнення тощо. Вони володіють умінням об'єктивного аналізу процесів інтеракції, правильної оцінки

вербальної та невербальної експресії, передбачення наслідків діяльності та поведінки, як своєї, так і інших, розуміння логіки соціальної взаємодії тощо. В процесі професійної підготовки, завдяки СІ студенти демонструють інтерес до психологічної феноменології, готовність до засвоєння досвіду та соціальних норм, що має значення в подальшій фаховій самореалізації.

Студенти-психологи що мають недостатній рівень розвитку СІ, зазвичай є некомунікабельними; в групі займають низький соціометричний статус та пасивну позицію; прагнуть ізолюватись та неохоче спілкуються з викладачами та одногрупниками; можуть мати труднощі у навчанні [20;23;46].

Розвиток соціального інтелекту як предиктора професійної діяльності майбутнього психолога - це складний поетапний процес, що зумовлений дією безлічі соціальних та індивідуально-особистісних факторів.

Соціальні фактори висвітлюють, в першу чергу, особливості організації і впливу освітнього середовища та його розвивальний потенціал. І. Бех вважає, що освіта психолога повинна відповідати цілям підготовки фахівця; включати різноманітні дидактичні форми, методи та засоби; ґрунтуватись на інноваційних технологіях [5]. Традиційна парадигма професійної підготовки мусить бути практико-орієнтованою і релевантною до формування соціальної компетентності майбутнього фахівця. Зміст навчання повинен включати систему завдань професійної спрямованості, яка б стимулювала розвиток СІ та підвищувала б рівень його функціонування. Крім того, позитивний вплив на розвиток СІ має сприятлива психологічна атмосфера та спілкування з одногрупниками та викладачами, що у підсумку сприятиме засвоєнню принципів гуманістично- нормативної взаємодії.

Психологічні детермінанти розвитку СІ охоплюють широкий клас психічних явищ, які визначають його зміст та якість. Спираючись на роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників, які розглядали СІ як поєднання когнітивних та особистісних властивостей, вважаємо необхідним зосередити увагу саме на цих сферах і виділити когнітивні, потребово-мотиваційні та індивідуально-психологічні детермінанти.

Теоретично та експериментально встановлено, що рівень розвитку соціального інтелекту перебуває у прямій залежності від загального інтелекту; тому, в якості детермінант, можна зазначити про особливості функціонування пізнавальних процесів (сприйняття, пам'ять, мислення, уява) та станів (уважність, зацікавленість, спостережливість, допитливість тощо); розумові здібності (узагальненість, розумова гнучкість, повнота, швидкість, точність, обґрунтованість переробки інформації). В якості когнітивних детермінант розвитку соціального та емоційного інтелекту О. Чебикін, І. Павлова пишуть про здібності: розуміти та інтерпретувати комунікативні ситуації, ідентифікувати емоції, передбачати наслідки поведінки, швидко пристосовуватись до змінних умов [45]. О.Матеюк підкреслює: ерудованість, аналітико-синтетичні дії, соціальна перцепція, рефлексія та інші механізми забезпечують студенту - психологу можливості пізнання та самопізнання, розуміння специфіки виконання професійних задач та пошук необхідних ресурсів [27].

Визначальним чинником розвитку СІ виступає потребово-мотиваційна сфера студента-психолога. Здобувач освіти має бути зацікавленим до отримання соціально – психологічних знань, мати бажання їх постійно оновлювати, прагнути осмислювати соціальну дійсність та формувати у себе відповідні навички. Його мусить приваблювати сфера людських стосунків і бажання в ній розібратися.

Г. Балл вважає, що провідним чинником розвитку особистості студента є система його цінностей, яка формується у навчально-

професійному співтоваристві [3]. Беручи до уваги специфіку професійної діяльності психолога та його унікальний об'єкт - людину, стає зрозумілим, що гуманістичні цінності є базовими. Цінність та повага іншої людини, її унікального внутрішнього світу; духовність, свобода, творчість та відповідальність виступають фундаментальними, аксіологічними засадами, на ґрунті яких розвивається СІ майбутнього психолога.

В дослідженнях О. Власової, Л. Власенко та ін.. підкреслюється роль соціальних та комунікативних здібностей, умінь та навичок, зокрема: соціально-перцептивних, інтерактивних, асертивних, регулятивних, організаційних, експресивних, самоорганізаційних тощо, як детермінант розвитку соціального інтелекту [11; 12].

В якості детермінант розвитку СІ науковці виділяють різноманітні психологічні властивості, що корелюють із цією когнітивною структурою. Результати експериментального дослідження, проведеного С.Карскановою, С.Руденко та ін, засвідчують, що високий рівень розвитку соціального інтелекту працівників психолого – педагогічного профілю залежить від таких особистісних якостей як відкритість, екстернальність, товариськість, самостійність та незалежність, дипломатичність, цілеспрямованість [19; 36-38].

П. Бойчук в даному аспекті зазначає про адекватну самооцінку, емоційну стійкість та високий самоконтроль, толерантність до стресу [6].

О. Сасько вважає, що розвитку соціального інтелекту сприяє сенситивність – підвищена емоційна чутливість до настроїв та прагнень іншого. Сенситивність, своєю чергою, передбачає емпатію – здатність відчувати емоційні переживання іншого та адекватно реагувати на них [39]. В якості детермінант СІ.

Н. Булка зазначає про комунікативний потенціал та комплекс наступних характеристик: дружелюбність, тактовність, контактність, сумісність, адаптивність, інтуїція, що полегшують спілкування [9].

Н.Антонова [1] у своїй роботі аналізує професійну суб'єктність психолога, виділяючи в ній наступні складові: професійну спрямованість та ідентичність, професійне мислення та компетенції. Зазначені елементи виступають не лише показником розвитку СІ, але й розглядаються в якості його чинників.

Таким чином соціальний інтелект виступає вирішальним фактором у формуванні психологічної готовності студента-психолога до професійної діяльності та є основою успішної самореалізації як спеціаліста. Соціальний інтелект майбутнього – психолога є складним полікомпонентом процесом, що розвивається під впливом потребово – мотиваційних, когнітивних та індивідуально – психологічних детермінант.

Висновки до розділу 1

Теоретичний аналіз проблеми дозволяє встановити, що СІ – це когнітивна здатність, що спрямована на розуміння соціальних явищ, у коло яких включені самі суб'єкти та міжособистісна взаємодія між ними. Соціальний інтелект - особистісний конструкт, що пов'язаний із когнітивними здібностями та особистісними якостями, включає процеси соціального пізнання та саморегуляції і розглядається як внутрішня, сполучна ланка між людиною та суспільством. В системі психічної організації індивіда СІ виявляє свою незамінну роль та виконує пізнавальну, розвивальну, інструментальну, орієнтаційно-адаптивну, перетворювальну та регулятивну функції. У своїх структурних характеристиках СІ відображає зв'язок із загальним інтелектом та базовими пізнавальними процесами. Він виступає внутрішнім механізмом самореалізації індивіда, забезпечує ефективність суспільної та трудової діяльності та набуває глобального значення для професій «людина – людина».

Особливо роль СІ визначається для психолога, діяльність якого, як раз і пов'язана із людиною, як учасником соціальних процесів. Психолог повинен володіти системними та ґрунтовними знаннями про індивіда, як соціалізованого суб'єкта, орієнтуватись у колі його життєвих проблем та уміти їх конструктивно вирішувати. Для фахівця цієї галузі СІ є ресурсом ефективності професійного життя, чинником, що визначає його успішність як спеціаліста. Інтенсифікація розвитку СІ припадає на стадію професійної підготовки, в умовах якої відбувається формування фахових компетентностей, ЗУН, які дозволять усувати труднощі та досягати високого рівня продуктивності в навчанні та діяльності. Розвиток соціального інтелекту як предиктора професійної ефективності майбутнього психолога зумовлений дією потребово-мотиваційних, когнітивних та індивідуально-психологічних детермінант.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

2.1. Організація дослідження та характеристика методологічного інструментарію

Дослідницький етап визначення рівня соціального інтелекту у майбутніх психологів тривав з листопада 2023 до травня 2024. Вибірка - 31 здобувач освіти, майбутні психологи психолого-педагогічного та природничого факультету Криворізького державного університету II року навчання. Дослідження (тестування та бесіди) проводилися у онлайн режимі.

У дослідженні було пройдено такі етапи:

- підготовчий. На ньому проведено теоретичний аналіз наукових статей, монографій, психологічних досліджень, які свідчать про стан вивченості та розробленості проблеми; психологічний аналіз особливостей соціального інтелекту; важливість соціального інтелекту для практичного психолога. Опрацьована література дала можливість сформулювати список літератури, розробити план подальшого дослідження;
- емпіричний. На даному етапі було проведено підбір методологічного інструментарію щодо діагностики рівня розвитку соціального інтелекту. Слід зазначити, що найбільш відомою методикою визначення рівня соціального інтелекту є методика Дж. Гілфорда, М. Саллівана, М. Хендріка (в адаптації О. Михайлової). У методиці 4 субтести, які вимірюють здатність передбачати наслідки поведінки (субтест 1 «Історія з завершенням»), декодувати невербальні сигнали (субтест 2 «Групи експресії»), вербальні сигнали

(субтест 3 «Вербальна експресія»); розуміти логіку розвитку ситуації взаємодії (субтест 4 «Історія з доповненням»). Але в умовах тривалого дистанційного навчання та відсутності можливості спілкування в аудиторії така методика (з великою кількістю малюнкового матеріалу) здається нам занадто складною (громіздкою) для діагностики. Крім того, навколо конструктивної валідності у тесті соціального інтелекту наразі не припиняються дискусії. Науковці піддають критиці як теоретичні положення, так і надійність результатів, отриманих при використанні методики.

Слід зазначити, що соціальна сфера є надзвичайно складною та полідетермінованою для діагностики, тому що у ній поєднуються складність внутрішнього світу особистості та складність, непередбачуваність оточуючого її соціального середовища. А, зважаючи на те, що найбільш об'єктиву картину розвитку якогось психічного явища дає поєднання спостереження за поведінкою, експертних оцінок, тестування, бесід, самодіагностики, зрозуміло: діагностику соціального інтелекту складно проводити у відриві від взаємодії у конкретних соціальних групах.

Основні принципи проведеного емпіричного дослідження наступні: вимір (визначення числових значень властивостей об'єктів), порівняння (визначення подібності та відмінності між об'єктами); застосування понятійних засобів (емпіричної мови науки, теорій, фактів, гіпотез) для опису результатів дослідження;

- заключний, узагальнюючий. На ньому був проведений кількісний та якісний аналіз отриманих результатів, узагальнено матеріали для захисту кваліфікаційної роботи.

Під час проведення дослідження ми притримувалися таких етичних норм, як: неупередженість, конфіденційність, етична відповідальність.

Досліджуваним було надано пояснення мети нашого дослідження, отримано їх погодження.

Слід зазначити, що існує достатня кількість методик для діагностики соціального інтелекту, викладені у розвідках С.Харченко [44].

У процесі проведення емпіричного дослідження було використано наступні методи та методики:

1.Методика діагностики соціального інтелекту Дж. Гілфорда, М. Саллівана, М. Хендріка в адаптації О. Михайлової (<https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/2/119.pdf>). Результати діагностики надають можливість визначити здатність майбутнього психолога до прогнозування поведінки іншої людини у певних ситуаціях. Для практичного психолога така здатність дозволяє зрозуміти мотивацію клієнта, покращити взаємодію, зрозуміти динаміку спілкування, адаптуватися до змін у процесі консультування чи терапії. У методиці 4 субтести («Історії з завершеннями», «Групи експресії», «Вербальна експресія», «Історія з доповненнями»). Зокрема, у субтесті 1 досліджуваним потрібно роздивитися малюнок зліва (який відображує певну ситуацію, почуття та наміри героя Барні), а потім вибрати з трьох малюнків справа один, який показує найбільш можливий варіант продовження такої ситуації, зробити відмітку у бланку відповідей. Потім порівняти відповіді за ключем, скласти бали: від 0 до 2 - низькі значення; 3-5 набраних балів свідчить про рівень нижче середнього; від 6 до 9 - про середній рівень; 10-11 - рівень вище середнього; 13-14 - високий рівень.

2. Тест «Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності» (Г.Я. Розен). (<https://studfile.net/preview/4030902/page:29/>). Тест дозволяє визначити можливість людини до налагодження стосунків, здатність «читати» невербальні сигнали у спілкуванні. Встановлення довірливих

стосунків для психолога - ключовий аспект успішної діяльності. Довіра дозволить клієнту більш відкрито ділитися думками, почуттями, що сприятиме подальшому самопізнанню, самопідтримці. А вміння психолога декодувати невербальні сигнали клієнта значно покращать взаємодію, забезпечуть більш ефективний зворотній зв'язок.

У тесті 15 питань до кожного є три варіанти відповідей (а,б,в). Вибір відповіді а - оцінюється у 2 бали, б - у й бал, в - 0 балів. Загальна кількість балів переводиться у 10 стенив, за ними визначається рівень невербальної компетентності: низька (1-3 стени); помірна (4-7); висока (8-10).

3. Шкала для визначення соціального інтелекту TROMSE (The Tromsø Social Intelligence Scale) Д. Сільвера, М. Мартинусена, Т. Даля. У інтерпретації І. Лядського, Д. Дячкова.): <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.13.13>

У методиці 21 твердження, з якими потрібно погодитися чи ні по шкалі від 1 (найнижча ступінь прояву) до 7 (найвища ступінь прояву). Підрахувати загальну кількість балів: від 1 до 49. Визначити рівень розвитку соціального інтелекту: 1-16 (низький); 17-32 (середній); 33-49 (високий). Незважаючи на те, що шкала передбачена для діагностики у віці 7-17 років, її питання досить релевантні для здобувачів освіти нашої вибірки. Шкала допомагає визначити рівень розвитку таких важливих для психолога компетентностей як:

- «Social Information processing» (обробка соціальної інформації як здатність розуміти поведінку інших);
- «Social skills» (соціальні навички як здатність до успішної соціальної адаптації);
- «Social awareness» (соціальна обізнаність як здатність реагувати на соціальне оточення).

4. Відеотест «Визначаємо емоцію», за матеріалом П.Екмана, адаптований В. Гарбузовою та представлений на відеоконференції «Фізичне та ментальне здоров'я людини: принципи життєстійкості у кризових умовах». <https://drive.google.com/file/d/1DCn5vD5itowpMJHaUxII3GPLq0xc1sUx/view?ts=65b0c891>

Тест створений за принципом методики Д.Штейнмец щодо передбачення поведінки у процесі перегляду відеоматеріалів. У процесі відео тесту пропонується 40 фотографій осіб людей, що зображують провідні емоції (страх, гнів, радість, здивування, сум, огиду, зневагу), а також нейтральні вирази, які не виражають ніяких емоцій.

Потрібно у заготовленому бланку (1-40) визначити, яку емоцію побачили після 1 секунди спостереження за фотографією. На запис назви емоції у бланку - 11 секунд. Після проведення тесту - перевірка їх за ключем. 35 і більше - високий рівень розпізнавання емоцій, 21-34 - середній; 20 і менше - низький.

Розуміння емоцій для психолога - важливий аспект професійної діяльності, невід'ємна складова соціального інтелекту. Таке розуміння включає: усвідомлення своїх емоцій, емоцій клієнта, що сприяє формуванню довірливих відношень. Емоції сприяють швидкому встановленню контакту, покращують взаємодію, впливають прийняття рішень.

Незважаючи на існуючі проблемні моменти у діагностиці соціального інтелекту, вважаємо підібраний нами методологічний набір валідним та придатним для максимального вивчення явища.

2.2. Кількісний та якісний аналіз результатів дослідження

Для визначення рівня соціального інтелекту, подальшого планування роботи щодо його підвищення, нами було проведено емпіричне дослідження. У ході цього дослідження використано 4 методики. Отримані результати уточнювалися у процесі бесіди з досліджуваними.

Виконано діагностику за методикою Дж. Гілфорда, М.Салівана. Для детального аналізу вибрано субтест 1. Результати діагностики за субтестом 1 методики «Соціальний інтелект» представлено на рис.2.1. Вибір

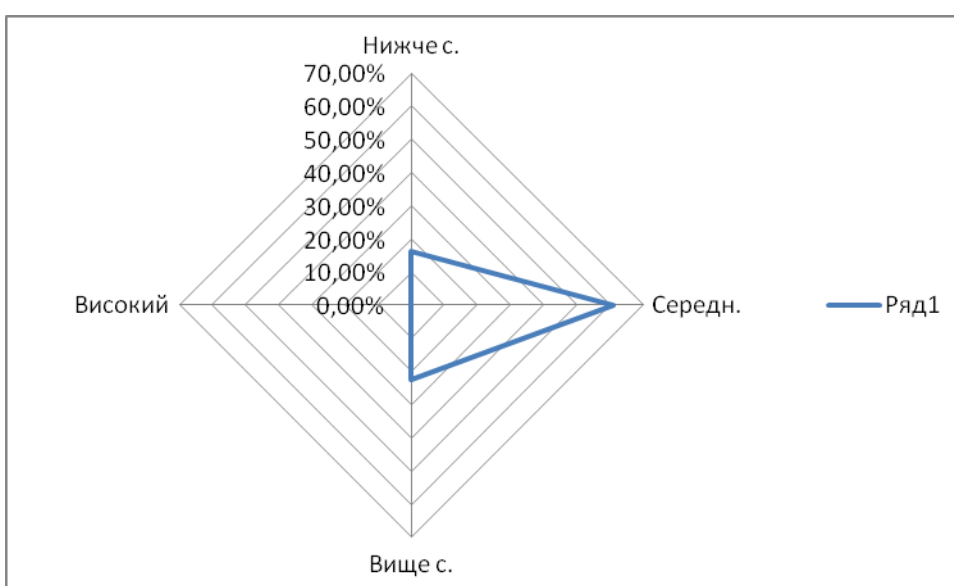

Рис.2.1.Результати субтесту 1 методики «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда (n=31).

Інтерпретуючи результати проведеної діагностики зазначимо, що 5 досліджуваних (16,1%) продемонстрували рівень нижче середнього, вони набрали по 5 балів; 19 (61,2%) - середній рівень; 7 (22,5%) - рівень вище середнього. Високого рівня здібностей передбачати поведінку людини не виявлено. Можна припустити: досліджувані не завжди розуміють почуття та поведінку оточуючих, можуть допускати помилки у прогнозах і, відповідно, ризикують потрапляти у конфліктні ситуації. Це, в свою чергу, впливає на можливість правильно побудувати стратегію своєї поведінки, підвищує ризик

погано орієнтуватися у рольових моделях та невербальних реакціях учасників взаємодії.

Отриманий результат пояснюємо наступними факторами. По-перше, сам малюнковий варіант тесту, його якість (нечіткість, розмір зображення) та обмеженість часу (6 хвилин) ускладнюють процедуру діагностики. По-друге, соціальний інтелект є динамічним психічним утворенням, яке повинно (може) розвиватися у першу чергу за рахунок розширення досвіду соціального спілкування та взаємодії. Отримання такого досвіду зараз гальмується обмеженнями карантину, військового стану, а також надмірним зануренням досліджуваних у віртуальний світ. Коло спілкування молоді відносно обмежене, наповнене соціальними стереотипами.

Аналізуючи отриманий результат досліджувана з показником субтесту - вище середнього зазначила: «Спробувати визначити наслідки поведінки іншої людини - досить важко. Якщо б така здатність була розвинена, то практичний психолог був би надзвичайно успішним та затребуваним. А якщо людина веде себе нетипово? Іноді навіть сам психолог не може впевнено сказати, що він буде робити завтра або у конкретній проблемній ситуації». На думку іншої досліджуваної з середнім показником тесту, для того, щоб прогнозувати поведінку людини, потрібно не в картинку вдивлятися, а розвивати спостережливість, аналізувати ситуацію, у якій людина знаходиться, що приходить з віком, досвідом практичної діяльності. Досліджувананий з низьким показником тесту пояснив свій результат тим, що невербальні сигнали не завжди є сталими і можуть залежати від того, під яким кутом зору їх аналізують. Так, при виконанні субтесту 1 вказуючий жест Барні (перша ілюстрація) можна трактувати і як прагнення спрямувати увагу на подарунок, і як орієнтир заходу у кімнату, де він знаходиться.

У науковій літературі досліджувалися зв'язки між рівнем соціального інтелекту та самооцінкою, що є факторів професійної успішності психолога.

Встановлені позитивні кореляційні зв'язки між здатністю передбачати результати поведінки та рівнем інтелектуального розвитку, з впевненістю у собі. Впевнена у собі людина моделює адекватну картину взаємовідношень, а розвинені розумові здібності дозволяють передбачати події на основі розуміння намірів учасників. Розвиток цих складових дозволить підвищити рівень соціального інтелекту. Саме тому, наступна діагностика передбачала визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності (тест Г.Розена).

Результати тесту Г.Розена представлені первинними методами математичної статистики. Результати тесту опрацьовано за допомогою методів первинної математичної статистики, де медіана показує середній показник отриманих даних, мода - значення, що найчастіше зустрічається у вибірці, а стандартне відхилення вимірює розсіювання даних навколо середнього (дивись таблицю 2.1.)

Таблиця 2.1.

Результати тесту Г.Розена «Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності» (n=31)

Середнє значення по групі	Мода	Медіана	Ст. відхилення
18,3 балів (7 стенів)	18	19	3,09

Отже, за результатами тесту Г.Розена, середній показник по групі - 18,3 бали. 4 (12,9%) досліджуваних мають високий рівень перцептивно-невербальної компетенції, 20 (64,5%) - середній, 7 (22,5%) - низький. Перцептивний рівень комунікативної компетентності психолога складається з вміння керувати та організовувати своє сприймання, а також здатності

уловлювати та усвідомлювати стан та особливості клієнта («чи завжди ви розумієте, що у співрозмовника щось приховане у глузді?» «Чи завжди ви розумієте з ким у вас можуть зав'язатися дружні стосунки? тощо»).

Це важливо для ефективної взаємодії, тому що комунікативна компетентність - складна особистісна характеристика, яка поєднує комунікативні здібності, навички та якості, важливі для успішного спілкування (вміння уважно слухати, розуміти мову жестів, рухів). Вона передбачає ситуативну адаптивність та розвинену здатність володіти невербальними та вербальними засобами спілкування (як самому у процесі спілкування, так і у процесі розуміння клієнта). Як правило, комунікативна компетентність включає і знання про особливості професійної комунікації (теоретичний блок), і володіння необхідними навичками (практичний блок), і особистісну готовність до комунікації з різними типами клієнтів (блок особистісних рис). Середній показник перцептивно-невербальної компетенції у групі досліджуваних - 7 стевів, що свідчить про здатність досліджуваних об'єктивно оцінювати власний рівень (ніхто з досліджуваних не доводив своє прагнення до постійної уважності у спілкуванні, здібності розуміти інших з першого погляду, вміннях розпізнавати приховану брехню). Зрозуміло, що з досвідом та специфікою практичної роботи, такі компетентності будуть розвиватися до вищого рівня.

Третьою методикою для діагностики обрали «Шкалу для визначення соціального інтелекту TROMSE (The Tromsø Social Intelligence Scale)», яка перегукується з попередніми методиками та демонструє такі результати (дивись таблицю 2.2.).

Таблиця 2.2.

Результати діагностики соціального інтелекту (за «Шкалою для визначення соціального інтелекту ТРОМСЕ).

Рівень розвитку соціального інтелекту	Обробка соціальної інформації (к-сть осіб, %)	Соціальні навички (к-сть осіб, %)	Соціальна обізнаність (к-сть осіб, %)	Загальний рівень розвитку соціального інтелекту (к-сть осіб, %)
Високий(1-16 балів)	9 (29%)	7 (22,5%)	7 (22,5%)	8 (25,8%)
Середній (17-32 бали)	16 (51,6%)	15 (48,3%)	18 (58%)	17 (54,8%)
Низький(33-49 балів)	6 (19,3%)	9 (29%)	6 (19,3%)	6 (19,3%)

51,6% досліджуваних продемонстрували середній рівень, 29% - високий, 19,3% - низький рівень по шкалі «Обробка соціальної інформації». Здобувачі освіти з низькими показниками визначили, що розуміння поведінки клієнта - важлива соціальна навичка. Але впевнено сказати, що розуміти «чого прагнуть інші, навіть не питаючи їх про це» - перебільшення. Орієнтир тільки на їх невербальні сигнали (міміку, жести, пози) може зіграти з психологом поганий жарт («А як можна бути впевненим у адекватній реакції клієнта на мої дії?»)

Науковці, які досліджували соціальний інтелект та можливості його визначення за допомогою тесту ТРОМСЕ (І. Лядський, Д. Дячков [26, с.112]) надають своє бачення значень субшкал методики, виокремлюючи саме третю шкалу «Обробка соціальної інформації». По ній найбільше здобувачів освіти (29%) продемонстрували високу здатність до розуміння та передбачення поведінки, почуттів, емоцій інших. Саме розуміння поведінки, почуттів, бажань іншої людини, передбачають сприймання емоцій, їх ідентифікацію, впевнене розуміння емоційних станів оточуючих, причин

виникнення емоцій. Майбутні психологи знають шляхи зниження інтенсивності негативних емоцій, здатні використовувати свої емоції (оптимістичний настрій) для впливу на інших. Такій набір компетентностей покращує можливості прогнозування їхньої поведінки.

Шкала «Соціальні навички» оцінює компетентність людини у ситуації їх взаємодії з іншими, рівень сформованої у процесі спілкування здатності вирішувати соціальні задачі. 7 (22,5%) досліджуваних з високим рівнем їх розвитку погодилися, що непогано почуваються у колі нових людей, спокійно встановлюють контакти з оточенням у будь-якій ситуації, знають на які теми можна безпечно говорити з будь-ким (погода, ціни, спорт, книги, фільми). Такі навички розвиваються у навчанні, практиці життя, передбачають емпатійність, комунікативність, здатність ідентифікувати емоції, толерантність. 48,3% продемонстрували по цій шкалі середній результат, 29% - низький. Саме з цією категорією досліджуваних потрібно в першу чергу планувати роботу практичному психологу, щоб побачити позитивну динаміку розвитку цих навичок

Шкала «Соціальна обізнаність» (22,5% - мають високий рівень розвитку, 58% - середній, 19,3% - низький) - це здатність людини бути чуйним до будь-яких вербальних та невербальних проявів інших, мати «соціальну чуттєвість» до їх внутрішнього світу. Досліджувані з високим рівнем розвитку цього показника зазначили, що дуже обережні у ситуаціях невизначеності, коли людина гнівається, або веде себе незрозуміло. Відповідно, таку людину сприймають у її самотності, хоча «подумки» корегують її поведінку. Досліджувані з низьким рівнем розвитку цієї компетентності нагадали, що наразі значно побільшало гнівних та роздратованих людей, деякі вчинки оточуючих реально непередбачувальні навіть у звичайних ситуаціях.

Зважаючи на деяку тотожність соціального та емоціонального інтелекту, зазначимо таке: емоціональний інтелект як інтегральний динамічний феномен забезпечує обізнаність, розпізнавання емоцій та здатність керувати ними, що, в свою чергу, дозволяє зрозуміти внутрішній стан іншої людини і, відповідно, побудувати ефективну міжособистісну взаємодію. Емоціональний інтелект корелює з соціальною ефективністю людей, швидкістю адаптації до середовища, успішною соціальною комунікацією. Крім того, емоції людини надають інформацію щодо її думок, почуттів, які важливо врахувати практичному психологу. Для фахівця-психолога важливі соціальні контакти, вони формуються у складному процесі, який потребує високого рівня як емоціонального, так і соціального інтелекту.

Останньою методикою, використаною на діагностичному етапі була робота з відеотестом розпізнавання емоцій (дивись рис.2.2.). яка викладена на платформи відеоконференції «Фізичне та ментальне здоров'я людини: принципи життєстійкості у кризових умовах». Діагностика дозволила зробити наступні висновки.

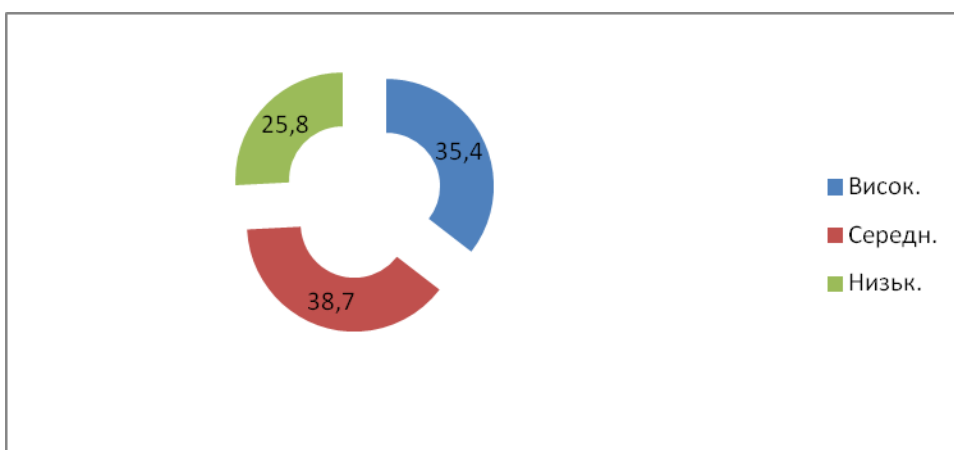

Рис.2.2. Рівень здатності розпізнавання емоцій (n=31)

Високий та середній рівень здатності розпізнавати емоції (35,4% та 38,7%) приблизно однаковий, але досить значний відсоток (25,8%) тих

досліджуваних, які змогли ідентифікувати трохи більше 20 емоцій. Поясненням такого результату можуть бути:

- умови обмеженості часу;
- емоційна напруга;
- ситуація новизни.

Підвищена невизначеність у ідентифікації емоцій, на нашу думку, є недостатня розвиненість когнітивного компонента (який відповідає за обізнаність, розуміння емоцій), відсутній процес систематичного самопізнання. Саме недостатня розвиненість когнітивного компонента повинна бути врахована нами для розвитку у корекційній програмі.

Здобувачі освіти з високими показниками зазначили, що також відчували складність у процесі виконання тесту, та не вважають результати такими, що відповідають реальній картині. Якість у розпізнаванні емоцій по виразу обличчя гальмувалася штучністю, награністю емоцій, контрастністю, ступенем зображення інтенсивності емоції.

Один з досліджуваних з високим показником розпізнавання емоцій (він цікавився основами фізіономіки та дав всі правильні відповіді), пригадав тренувальні вправи, які він проводив для самоідентифікації емоцій (зображення емоцій перед дзеркалом), повторення виразів обличчя відомих історичних персонажів, відвідування відео курсів з цієї проблематики. У результаті досліджуваний навчився відокремлювати себе від емоції, споглядаючи за нею як би «збоку», провокувати появу потрібної емоції у співрозмовника. У спілкуванні з «генератором» негативних емоцій О.О. проявляв терпимість, щоб запобігти імпульсивної реакції. Це допомагало зрозуміти, що відчуває людина у цей момент, яку емоцію вона переживає та які емоції викликає у тих, з ким взаємодіє.

У процесі тестування ми визначили і такий фактор: досліджувані використовують недостатньо наукової лексики, яка визначає емоційні стани. Це можливо пояснити тим, що у звичайному житті, така термінологія вживається нечасто, тому забувається. На відміну від навчальних занять з академічним стилем спілкування, де лексика багаторазово повторюється, пропускається через персональний досвід кожного здобувача освіти, обмежені можливості тривалого дистанційного навчання не закріпили термінологію у лексиці досліджуваних.

Отже, аналізуючи результати використаного нами психологічного інструментарію можна зробити висновок, що потрібно організувати такий психолого-педагогічний супровід, знайти методи взаємовпливу особистісних та зовнішніх ресурсів, які б забезпечили процес розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів. На це була спрямована розроблена нами комплексна програма розвитку соціального інтелекту.

Висновки до розділу 2

Дослідницький етап визначення рівня соціального інтелекту у майбутніх психологів тривав з листопада 2023 до травня 2024. Вибірка - 31 здобувач освіти, майбутні психологи психолого-педагогічного та природничого факультету Криворізького державного університету II року навчання. Дослідження (тестування та бесіди) проводилися у онлайн режимі.

У дослідженні було пройдено такі етапи: підготовчий, емпіричний (з дотриманням основних принципів діагностики), заключний (узагальнюючий).

Діагностика за першим субтестом «Історія з завершенням» з методики діагностики соціального інтелекту Дж. Гілфорда, М. Саллівана, М. Хендріка в адаптації О.Михайлової показала такі результати: 5 досліджуваних (16,1%) продемонстрували рівень соціального інтелекту нижче середнього, вони набрали по 5 балів; 19 (61,2%) - середній рівень; 7 (22,5%) - рівень вище середнього. Високого рівня здібностей передбачати поведінку людини не виявлено. Припустимо: досліджувані не завжди розуміють почуття та поведінку оточуючих, можуть допускати помилки у прогнозах і відповідно, ризикують потрапляти у конфліктні ситуації. Це, в свою чергу, впливає на можливість правильно побудувати стратегію своєї поведінки, підвищує ризик погано орієнтуватися у рольових моделях та невербальних реакціях учасників взаємодії.

Результати тесту Г.Розена представлені первинними методами математичної статистики та мають таку інтерпретацію: середній показник по групі - 18,3 (7 стевів), що свідчить про помірний рівень розвитку перцептивного рівня комунікативної компетентності (вміння керувати та організовувати своє сприймання, а також здатності уловлювати та усвідомлювати стан та особливості клієнта).

За «Шкалою для визначення соціального інтелекту TROMSE (The Tromsø Social Intelligence Scale)» 8 (25,8%) досліджуваних продемонстрували високий рівень розвитку соціального інтелекту, 17 (54,8%) - середній, 6 (19,3%) - низький, що свідчить про різний рівень їх здатності розуміти поведінку інших, успішно соціально адаптуватися; коректно реагувати на соціальне оточення.

За відео тестом високий та середній рівень (35,4% та 38,7%) приблизно однаковий, але досить значний відсоток (25,8%) тих досліджуваних, які змогли ідентифікувати трохи більше 20 емоцій. Вважаємо, що на це вплинули як об'єктивні фактори (умови обмеженості часу; емоційна напруга;

ситуація новизни, штучність виразів облич), так і суб'єктивні (недостатня розвиненість когнітивного компоненту (який відповідає за обізнаність, розуміння емоцій), відсутній процес систематичного самопізнання).

Отримані та узагальнені нами результати діагностики дали підстави для розробки комплексної програми розвитку соціального інтелекту з акцентуванням уваги на підвищення мотивації, активізації когнітивного, емоційного та поведінкового блоків.

РОЗДІЛ 3. КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

3.1. Методологічні принципи, зміст та умови реалізації комплексної програми розвитку соціального інтелекту

Сучасний світ стрімко змінюється і, як слідство, змінилися сучасні люди (особливо в умовах тривалого дистанційного існування). У них знизився рівень соціальної компетенції, збіднилося спілкування, на низькому рівні проявляється комунікативна компетентність, толерантність, емпатія. Такі зміни небажані для будь-якої особистості, але особливо небезпечні для майбутнього практичного психолога.

Сучасна соціальна реальність пред'являє особливі вимоги до здібностей людини: реагувати на швидкозмінні умови, встановлювати контакти у різних галузях діяльності (у особистісних відношеннях, професійній взаємодії, діловому спілкуванні), а це також є компетенціями практичного психолога.

Згідно результатам численних досліджень, професійна діяльність майбутнього психолога характеризується інтенсивними міжособистісними відношеннями, підвищеним ступенем відповідальності за потенціал, стан тих, хто звернувся до нього за психологічною допомогою у складні часи. Для ефективної діяльності при вирішенні таких завдань потрібен соціальний інтелект.

Соціальний інтелект - це багатокomпонентна здібність, яка базується на досвіді соціальної взаємодії, проявляється у адекватному розумінні психічних властивостей іншого, його станів, настроїв по зовнішнім ознакам

прогнозування поведінки та взаємовідношень. Він спирається на комплекс особистісних, інтелектуальних, комунікативних, поведінкових рис, що обумовлюють успішність соціальної взаємодії, встановлення, підтримки контактів з іншими, впливу на інших, забезпечення сумісної діяльності.

Саме соціальний інтелект гарантує фахівцю практичної психології можливості розуміння та прогнозування поведінки клієнтів, виступає умовою адаптації та ефективності у діяльності. Практичний психолог вирішує завдання у безпосередньому спілкуванні з іншими, де провідною умовою досягнення результату є врахування особистісних особливостей (як клієнта, так і самого фахівця).

Професія практичного психолога у повній мірі відображає всі ознаки допомагаючих професій типу «людина-людина». Основний предмет праці для нього - інша людина, знаряддя - вербальні та невербальні засоби спілкування, основна професійна задача - безпосередній вплив на інших, соціально інституалізована допомога.

Розвиток соціального інтелекту продовжується протягом всього періоду становлення особистості, але студентський вік є найбільш насиченим та сприятливим для цього етапом.

У студентському віці новий розвиток отримує механізм емпатії, співпереживання, у результаті чого сфера почуттів юнака стає більш чутливою, багатою. Цьому віку притаманні рефлексія, самоаналіз. Юнацький вік може характеризуватися підвищеною емоційністю, змінами настрою, тривожністю, утім, у процесі дорослішання, якісніше відбувається розвиток емоційної сфери. У цьому періоді розвитку віці активно формується інтелект (практичний, емоціональний, соціальний). Соціальний інтелект проявляється у всіх сферах життєдіяльності.

Це пов'язано з тим, що у період студентства, набуття професії соціальний інтелект проходить шлях від «впізнання» до «усвідомлення»: особистість активно занурюється у різноманітну міжособистісну взаємодію, зосереджується на набутті нового досвіду, статусу. Саме у юнацькому віці, на думку науковців, непогано розвинена здатність орієнтуватися у розумінні наслідків поведінки, передбачати вчинки інших людей. Юнаки надають велике значення вербальному спілкуванню, здатні знаходити загальні теми для обговорення. Юнки більш чутливі до відтінків людських взаємовідношень, непогано орієнтуються у невербальних проявах.

Головне завдання юнацтва - вирішення соціальних завдань (отримання професії, створення родини), тому контакт з суспільством стає постійним та міцним. Досягнення соціальної зрілості - це оволодіння цілим комплексом соціальних функцій дорослої людини, готової до адаптації у новому житті.

Здобувач освіти з розвиненим соціальним інтелектом здатний зрозуміти поведінку людини, виказувати точну інформацію про її вчинки, успішно прогнозувати її реакції у різних обставинах, проявляти далекозорість у відношеннях з іншими.

Такий комплекс компетентностей особливо важливий для здобувачів освіти - майбутніх психологів.

Їм важливо оволодіти засобами розпізнавати, класифікувати, прогнозувати емоційні прояви, стиль спілкування у різноманітних (у тому числі професійних) ситуаціях. Для майбутнього практичного психолога розвиток соціального інтелекту набуває особливого значення.

В полі психологічних досліджень феномену СІ існує багато підходів щодо методологічних підходів до його розвитку. Методологічні принципи розвитку соціального інтелекту можна сформулювати на основі таких підходів (дивись рис 3.1.)

Рис. 3.1. Основні підходи до розвитку соціального інтелекту (на основі опрацювання теоретичних джерел) [8;11;17;18].

Розвитку соціального інтелекту у здобувачів освіти можуть сприяти:

- створені відповідні умови у вищому освітньому закладі;
- систематичне вивчення феномену «соціальний інтелект» та можливостей його розвитку;
- проведення спеціальних розвивальних практикумів, які складаються з теоретичного та практичного блоків;
- детальне вивчення окремих компонентів соціального інтелекту.

Процес розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів може реалізовуватися, на думку психологів (зокрема, О. Михайлової, С. Руденко), на наступних етапах (дивись таблицю 3.1.)

Таблиця .3.1.

Етапи розвитку соціального інтелекту [38]

Етап	Зміст
I	Отримання інформації про соціальний інтелект, про себе, якість своєї взаємодії з іншими людьми
II	Усвідомлення та аналіз уявлення про себе та своєї поведінки
III	Оволодіння новими формами розуміння поведінки інших, регулювання міжособистісної взаємодії
IV	Закріплення позитивного досвіду в умовах реальної взаємодії
V	Набуття досвіду інтерпретації змісту ситуацій сумісної діяльності, вибору відповідної стратегії поведінки

Опрацьовані науково-теоретичні джерела, спілкування з психологами-практиками, власний досвід дав нам можливість припустити, що у спеціально організованих умовах процес розвитку соціального інтелекту буде більш плідним.

Спеціально організовані умови - це комплексна програма розвитку соціального інтелекту. Її «комплексність» полягає у тому, що змінюється, покращується, удосконалюється когнітивний аспект (саморозуміння); емоційний аспект (відношення до себе та інших); поведінковий аспект (вміння випробувати на практиці теоретичні знання).

3.2. Комплексна програма розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів

У період здобуття професійної освіти виникають нові цілі, засвоюються нові соціальні ролі, відбувається активна соціалізація. Продуктивна взаємодія з викладачами, однокурсниками у межах освітнього процесу - важливий фактор, який обумовлює подальше становлення та спрямованість особистості, успішний розвиток соціального інтелекту, підвищення ролі емпатії.

Викладачу вищого освітнього закладу (як і розробнику розвивальних, корекційних програм), які спланували підвищити рівень розвитку соціального інтелекту, слід враховувати, що студентський період - один з критичних моментів психологічного розвитку, він накладає відбиток на ціннісно-змістовну сферу особистості. Як наслідок, організація спеціальних умов для розвитку соціального інтелекту потребує від організаторів комплексного підходу, систематичного використання, високого рівня професіоналізму.

В першу чергу слід врахувати умови розвитку соціального інтелекту:

- комплексний розвиток складових соціального інтелекту (емпатія, навички вербальної-невербальної комунікації тощо), які необхідні для успішної реалізації міжособистісної комунікації;
- стимулювання позитивної спрямованості пошукової активності у межах систематичного поповнення знань;
- набуття знань про соціальний інтелект інших людей (обмін досвідом);
- вміння розпізнавати моделі поведінки, проявляючи при цьому толерантність (утім, таку навичку слід розвивати постійно, у процесі всієї навчальної та виховної роботи зі здобувачами освіти);
- організація психолого-педагогічного супроводу процесу розвитку соціального інтелекту.

Комплексна програма розвитку соціального інтелекту «Соціальний інтелект як професійно важлива якість практичного психолога», у межах якого розкриється проблема значущості соціального інтелекту для майбутньої професійної діяльності, використовує окремі методи підвищення соціального інтелекту, що може сприяти його розвитку у здобувачів освіти. Таку програму можна упроваджувати на будь-якому етапі навчання, але найбільш ефективним буде початковий етап (у межах дисциплін введення у професію, акцентування уваги на необхідності його розвитку для майбутньої діяльності).

Мета нашої програми: розвиток соціального інтелекту у майбутніх практичних психологів.

Завдання комплексної програми:

- детальне знайомство з феноменом соціального інтелекту, його структурою та функціями;
- визначення важливості розвиненого соціального інтелекту для професійної діяльності;
- напрацювання навичок
 прояву соціального інтелекту у практичних
 вправах.

Комплексна програма має такі блоки: мотиваційного, когнітивного, емоційного, комунікативно-поведінкового компоненту. Структура програми представлена в таблиці 3.2.

Форма проведення програми - тренінг (з елементами теоретичного навчання). Передбачається 9 занять по 3 години. Тренінгова програма (на думку дослідників) сприяє розвитку емоційного досвіду, досвіду соціальної взаємодії (відповідно, соціального інтелекту). Тренінг як групова робота відповідає фасилітативному підходу, допомагає розкритися потаємним

здатностям особистості, активно шукати способи рішення як своїх проблем, так і проблем оточуючих.

Таблиця 3.2.

Комплексна програма розвитку соціального інтелекту практичного психолога «Соціальний інтелект як професійно важлива якість практичного психолога»

Тема занять	Мета	Зміст
Мотиваційно-організаційний блок (1 заняття x 3 години)		
1. Вітальня «Ми - різні, ми - разом»	Створення відповідної атмосфери, визначення мети, задач, підвищення мотивації	Вправа «Коло знайомств». Розробка правил тренінгу. Ігри-розминки. Психогімнастичні вправи.
Когнітивний блок (2 заняття x 3 години)		
2. Міні-лекції 3. Робота з афоризмами	Поповнення науково-теоретичних знань щодо соціального інтелекту, пояснення його важливості для роботи практичним психологом	Теми: «Сутність, структура, функції соціального інтелекту». «Особливості соціального інтелекту на різних етапах онтогенезу». «Взаємозв'язок соціального інтелекту з різними особистісними характеристиками». «Роль соціального інтелекту у професійній діяльності практичного психолога».
Емоційний блок (3 заняття x 3 години)		
4. Подорож у світ емоцій. 5. Емпатія та її розвиток 6. Позитивна емоційна	Формування здібностей впливу на власну емоційну сферу, емоційний стан клієнтів.	Вправи «Передай емоцію», «Емоційний стан», «Картина заговорила». Перегляд відеоматеріалів (без звуку).

домінанта	Актуалізація емпатійних навичок	«Прослуховування» відео (без зображення). «Мімічна гімнастика»;
Комунікативно-поведінковий блок (3 заняття х3 години)		
7. Клієнт звичний та не дуже... 8. Прийом у психолога 9. Рефлексія проведеної роботи	Розвиток навичок спілкування. Покращення практичних навичок розуміння іншого у рольових іграх. Активізація здатності аналізувати отримані результати.	Ігри: «Настрій»; «Чотири темпераменти»; «Намалюй свій характер» Інтерв'ю.

Основну увагу на початку упровадження програми (тренінгу) слід приділяти згуртованості групи. Як вже зазначалося, тривалий термін перебування у дистанційному режимі потребує більш тісного знайомства, взаємодії з одногрупниками, колегами. Згуртованість сприяє атмосфері взаємної привабливості, взаємопідтримки, формуванню емоційного зв'язку між учасниками.

Крім того, важливо створити загальну систему норм, правил, які будуть впливати на терпимість учасників з різними індивідуальними цілями.

Також на першому занятті формуються вміння до релаксації, зняття м'язової напруги. Вони у майбутньому допоможуть не тільки психологу консультанту, а й клієнтам.

Важливим є формування у майбутніх психологів науково-теоретичних знань щодо поняття «соціальний інтелект» та важливості його розвитку для професійної діяльності психолога. Теоретичні знання можна підготувати у

стислому вигляді, представити у вигляді презентації, акцентуючи на можливості його розвитку, зокрема шляхом участі у подібних тренінгах, спілкування з досвідченими колегами. Для активізації учасників програми можна запропонувати окремі аспекти підготувати безпосередньо їм. Це не тільки покращить сприймання теоретичного матеріалу, але й розвине мовні навички під час представлення основних положень про соціальний інтелект, його структуру, шляхи розвитку, прояви тощо.

Когнітивний блок передбачав такий вид діяльності як «робота з афоризмами», які висвітлюють різне бачення феномену соціального інтелекту у наукових школах, дослідженнях.. Вона активізує мислительні операції, надає можливість більш розкуто почуватися у своїх міркуваннях, виказувати свої думки, приймати участь у дискусії. Робота з визначеннями соціального інтелекту представників різних наукових шкіл дозволяє перевірити орієнтацію практичних психологів у темі, вислухати різноманітне бачення феномену. Наприклад, визначити сутність таких виразів: «Соціальний інтелект - практичний розум, який дозволяє регулювати поведінку людей у соціальному середовищі, зберігаючи задоволення від цього середовища» (Д. Локк); «Соціальний інтелект - когнітивна компетентність, яка дозволяє людині сприймати події, факти, предмети оточуючого світу з максимальною користю для себе» (Н. Кентор); «Соціальний інтелект включає декларативні та оперативні (процедурні) знання, які індивід приміняє у реальному житті для інтерпретації подій, прогнозування розвитку професійних ситуацій» (Г. Гельмгольц); «Соціальний інтелект - здатність розпізнавати невербальні сигнали, прогнозувати реакції та вчинки іншого» (Дж. Гілфорд); «Соціальний інтелект - здатність розуміння інших у процесі взаємодії через розуміння їх поведінки, далекоглядність у міжособистісній взаємодії, компонент загального інтелекту разом з конкретним та абстрактним інтелектом» (Е. Торндайк).

Теоретична складова програми (міні-лекції, презентації) висвітлює такі теми:

- «Сутність, структура, функції соціального інтелекту».
- «Особливості соціального інтелекту на різних етапах онтогенезу, у різних професійних групах».
- «Взаємозв'язок соціального інтелекту з різними особистісними характеристиками».
- «Роль соціального інтелекту у професійній діяльності практичного психолога».

Важливість розвитку соціального інтелекту майбутнього психолога пояснюється наступними факторами:

- соціальний інтелект - основа для розвитку інших форм інтелекту (зокрема, емоційного);
- соціальний інтелект практичного психолога - комплекс індивідуально-особистісних складових, сукупність яких орієнтована на продуктивну міжособистісну взаємодію;
- розвинений соціальний інтелект сприяє успішній професійній та особистісній самореалізації у суб'єкт-суб'єктних відношеннях;
- соціальний інтелект - елемент творчості, тому що вміння просувати нову ідею (наприклад, нові форми роботи) не менш важливо ніж створення такої ідеї;
- вивчення соціального інтелекту сприяє розширенню меж когнітивізму, формування людини як «когнітивно-емоціональної істоти».

Розроблена нами комплексна програма передбачала використання різноманітних технологій. Основне завдання програми (упроваджені у емоційному блоці) - це формування практичних навичок, які будуть сприяти підвищенню рівня соціального інтелекту. Наприклад, робота з картками, на яких представлено емоції (їх потрібно зобразити для оточуючих). Або розігрування сценок з певним сюжетом, сутність якого повинна бути

зрозумілою для учасників. Мімічні вправи на зображення емоцій впливають на здатність психолога «володіти обличчям», що важливо у процесі консультування, корекції (демонстрація зацікавленості, доброзичливості, підтримки). Перегляд спеціально підібраних відеоматеріалів з виключеним звуком (і навпаки, прослуховування без зображення), активізує уяву, емпатію, дозволить доповнити картину поясненням, що відбувалося, як почувалися герої, чим може закінчитися ситуація.

Пропонується використовувати такі ігрові вправи, завдання.

- Гра «Ланцюжок асоціацій». Кожен з учасників говорить слово, яке у нього асоціюється зі сполученням «соціальний інтелект».
- Рольова гра «Активне слухання» (емпатійне, рефлексивне, резюмуюче) з послідуочим аналізом його специфіки, переваг.
- Перегляд відеороликів з наступним аналізом проявів (відсутності) соціального інтелекту.
- Сюжетно-рольова гра «Невербальне спілкування» з презентацією книги Жозефа Месенджера «Словник жестів. Жести, які нас видають».
- «Подорож» по 7 етапам розвитку соціального інтелекту К.Роджерса (усвідомлення своїх почуттів, їх опис, пошук відповідальності за рішення проблем, усвідомлення власного Я тощо).

Комунікативно-поведінковий блок розвиває, покращує, удосконалює ключову професійну якість практичного психолога - комунікативну. Це надзвичайно важливо для подальшого пізнання себе та інших, поглиблення процесів саморозкриття, отримання позитивного зворотного зв'язку. Доречними та корисними будуть вправи «Монологи» представників різних типів темпераменту (За Гіпократом-Галеном, Кречмером, Шелдоном), «розпізнавання» акцентуацій характеру у грі «Людина як книга», «Намалюй свій характер» тощо. Максимально увагу у даному блоці слід приділяти формуванню практичних навичок поведінки

у психолога; емпатії, активного слухання, психологічної спостережливості, стресостійкості. Процес формування проходить через всі блоки програми і аналізується у процесі рефлексії.

Аналітично-синтетичним завданням буде створення професіограми психолога з поясненням основних професійних якостей, у тому числі соціального інтелекту (дивись рис.3.2.)

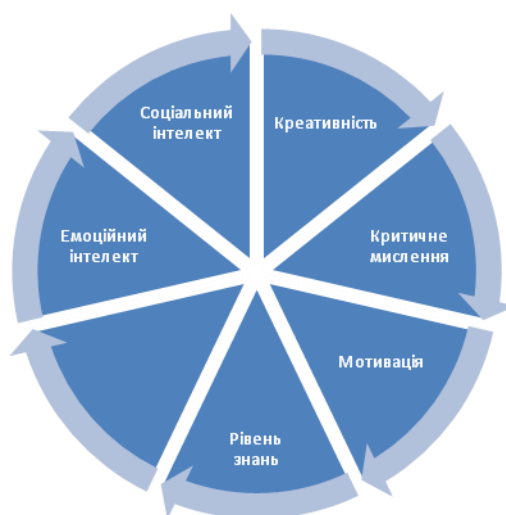

Рис.3.2. Приклад професіограми психолога

Можна також використати психогімнастичні вправи, прийом перегрупування учасників, методи на розвиток емпатії, соціальної перцепції тощо.

Комплекс вправ по розвитку соціального інтелекту, запропонований та упроваджений у ході реалізації комплексної програми вирішує такі завдання:

1. Усвідомлення та розуміння власних почуттів, рефлексія.
2. Управління своїми емоціями та станами, самоконтроль.
3. Ідентифікація та розпізнавання емоцій та настроїв партнерів по комунікації, аналіз.
4. Управління станами партнерів, вибір тактики самопрезентації.
5. Актуалізація потреби у саморозвитку.

До та після упровадження програми потрібно проводити діагностику рівня сформованості основних компонентів соціального інтелекту:

- емоційного (визначення рівня розвитку раціонального та емоційного каналу емпатії);
- когнітивного (соціального пізнання послідовності того, що відбувається, здатність аналізувати ситуації, її ключових моментів, розуміння змін вербальної поведінки у різних ситуаційних контекстах);
- поведінкового (нормативна поведінка, вміння знаходити виходи з екстремальних ситуацій, використовувати нестандартні підходи до рішення практичних завдань).

У процесі роботи над комплексною програмою нами було розроблено *рекомендації щодо розвитку CI*, які можна упроваджувати у практику роботи освітніх закладів всіх рівнів, у професійно-розвивальній діяльності майбутніх фахівців:

1. Починати системно розвивати соціальний інтелект з молодшого шкільного віку, саме у цей період формується когнітивна складова соціальної компетентності.
2. Прагнути формувати самостійні погляди, судження про оточуючих людей, про себе (у сприятливому для цього юнацькому віці) шляхом формування індивідуального стилю розумової діяльності.
3. Розвивати здатність орієнтуватися у розумінні наслідків поведінки, передбачати вчинки людей.
4. Вміти розуміти невербальну експресію, що підсилює процес розуміння інших.
5. Підсилювати розвиток когнітивної сфери (соціального сприймання, соціальної уяви, соціального мислення), що підсилить процес розвитку соціального інтелекту.

6. Мотивувати себе на постійний саморозвиток, тому що саме пізнавальні мотиви підвищують рівень інтелекту соціального.
7. Активізувати процес розвитку соціального інтелекту у груповому позиціюванні (набуваючи статус, розвиваючи міжособистісну взаємодію).
8. Набувати у процесі навчання та професійної діяльності таких компетенцій як: здатність до емпатії, розуміння та управління власними емоціями, самомотивація, швидкі адаптаційні здібності.
9. Підвищувати рівень продуктивної комунікації, самоприйняття, що є дієвим засобом долання складних життєвих ситуацій.
10. Розвивати рефлексивність, здатність до аналізу власної поведінки, поведінки інших.

У зв'язку з відсутністю можливостей проведення формувального етапу дослідження, плануємо упровадити комплексної програми у подальшій професійній діяльності.

Проведене дослідження переконало нас у тому, що підвищити рівень професійної компетентності майбутніх психологів можна шляхом розвитку соціального інтелекту за допомогою спеціально створених умов у процесі професійної підготовки. Крім того, подібний розвиток вимагає лонгітюдного дослідження динаміки розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів. Розвиток соціального інтелекту буде відбуватися не лінійно, а поетапно, з проявів домінантних по розвитку компонентів на кожному етапі. Така динаміка могла б забезпечити процес формування соціального інтелекту як важливої складової професійної успішності.

Висновки до розділу 3.

Провідна роль соціального інтелекту у формуванні готовності майбутніх психологів до професійної діяльності обумовлена принциповою

соціогеністю та емоційною потенційністю професії психолога. Соціальний інтелект виступає як рішучий фактор у формуванні психологічної готовності студента-психолога до професійної діяльності, забезпечує розуміння людей, здібність продуктивно встановлювати контакти, соціально адаптуватися, приймати соціальні правила, розвивати соціальну проникливість, інтуїцію, забезпечує успішний пошук виходу з критичних ситуацій, прогнозування поведінки людей. Все це база успішної професійної діяльності психолога.

Соціальний інтелект - це багатокomпонентна здібність, яка базується на досвіді соціальної взаємодії, проявляється у адекватному розумінні психічних властивостей іншого, його станів, настроїв по зовнішнім ознакам прогнозування поведінки та взаємовідношень. Він спирається на комплекс особистісних, інтелектуальних, комунікативних, поведінкових рис, що обумовлюють успішність соціальної взаємодії, встановлення, підтримки контактів з іншими, впливу на інших, забезпечення сумісної діяльності.

Основні підходи до розвитку соціального інтелекту: соціокультурний, проблемно-комунікативний, експериментування. Для розвитку соціального інтелекту розроблена комплексна програма. Мета нашої програми: розвиток соціального інтелекту у майбутніх практичних психологів. Структура програми: блоки когнітивного компоненту, емоційного, комунікативно-організаційного. Форма проведення програми - тренінг (з елементами теоретичного навчання). Передбачається 9 занять по 2-3 години.

Комплексна програма розвитку соціального інтелекту вирішує такі завдання: усвідомлення та розуміння власних почуттів, рефлексія; управління своїми емоціями та станами; самоконтроль; ідентифікація та розпізнавання емоцій та настроїв партнерів по комунікації, аналіз; управління станами партнерів, вибір тактики самопрезентації; актуалізація потреби у саморозвитку.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити ряд висновків. Соціальний інтелект – це інтегральна розумова здатність, що відображає пізнання соціальної дійсності та визначає успішність спілкування та адаптації людини у соціумі. СІ розглядається як поєднання когнітивних та особистісних якостей, що дозволяє об'єктивно оцінювати соціальну реальність, аналізувати причини та наслідки подій; засвоювати норми та цінності суспільства, долати соціальні стереотипи, ефективно виконувати ролі та взаємодіяти з іншими. СІ виступає важливим соціально - психологічним інструментом особистості, що забезпечує можливість вирішення соціальних задач та гідно презентувати себе у суспільстві; внутрішнім ресурсом особистісного зростання та професійної самореалізації. В своїй структурній сутності, СІ включає різні елементи (змістовий, операційний, результативний); функціонує у єдності із мотиваційною, інструментальною, емоційною, регулятивною та іншими сферами психіки та виявляє залежність із системою соціальних, природних та психологічних чинників.

Соціальний інтелект посідає особливе місце в процесах професіоналізації індивіда і є надзвичайно важливим для людей, які будуть працювати у сфері суб'єкт-суб'єктної взаємодії, зокрема для майбутніх психологів. Визначальна роль СІ в діяльності психолога обумовлена принциповою соціогенністю професії та підкреслює його генеральне значення у формуванні фахових компетентностей. Для студента – психолога СІ є невід'ємною складовою вдосконалення професійного досвіду, предиктором життєвого успіху та кар'єрного зростання. В умовах професійної підготовки розвиток СІ відбувається в процесі засвоєння теоретико – практичних ЗУН і реалізації гностичних здібностей; залежить від когнітивних, потребово-мотиваційних та індивідуально-

психологічних детермінант, які впливають на рівень інтегрованості студента в майбутню діяльність,

Дослідницький етап визначення рівня соціального інтелекту у майбутніх психологів тривав з листопада 2023 до травня 2024. Вибірка - 31 здобувач освіти, майбутні психологи психолого-педагогічного та природничого факультету Криворізького державного університету II року навчання. Дослідження (тестування та бесіди) проводилися у онлайн режимі.

У дослідженні було пройдено такі етапи: підготовчий, емпіричний (з дотриманням основних принципів діагностики), заключний (узагальнюючий).

Діагностика за першим субтестом «Історія з завершенням» з методики діагностики соціального інтелекту Дж.Гілфорда, М.Саллівана, М.Хендріка в адаптації О.Михайлової показала такі результати: 5 досліджуваних (16,1%) продемонстрували рівень соціального інтелекту нижче середнього, вони набрали по 5 балів; 19 (61,2%) - середній рівень; 7 (22,5%) - рівень вище середнього. Високого рівня здібностей передбачати поведінку людини не виявлено. Припустимо: досліджувані не завжди розуміють почуття та поведінку оточуючих, можуть допускати помилки у прогнозах і відповідно, ризикують потрапляти у конфліктні ситуації. Це, в свою чергу, впливає на можливість правильно побудувати стратегію своєї поведінки, підвищує ризик погано орієнтуватися у рольових моделях та невербальних реакціях учасників взаємодії.

Результати тесту Г.Розена представлені первинними методами математичної статистики та мають таку інтерпретацію: середній показник по групі - 18,3 (7 стенів), що свідчить про помірний рівень розвитку перцептивного рівня комунікативної компетентності (вміння керувати та

організувати своє сприймання, а також здатності уловлювати та усвідомлювати стан та особливості клієнта).

За «Шкалою для визначення соціального інтелекту TROMSE (The Tromsø Social Intelligence Scale)» 8 (25,8%) досліджуваних продемонстрували високий рівень розвитку соціального інтелекту, 17 (54,8%) - середній, 6 (19,3%) - низький, що свідчить про різний рівень їх здатності розуміти поведінку інших, успішно соціально адаптуватися; коректно реагувати на соціальне оточення.

За відео тестом високий та середній рівень (35,4% та 38,7%) приблизно однаковий, але досить значний відсоток (25,8%) тих досліджуваних, які змогли ідентифікувати трохи більше 20 емоцій. Вважаємо, що на це вплинули як об'єктивні фактори (умови обмеженості часу; емоційна напруга; ситуація новизни, штучність виразів облич), так і суб'єктивні (недостатня розвиненість когнітивного компонента (який відповідає за обізнаність, розуміння емоцій), відсутній процес систематичного самопізнання).

Основні підходи до розвитку соціального інтелекту: соціокультурний, проблемно-комунікативний, експериментування.

Для розвитку соціального інтелекту нами розроблена комплексна програма.

Мета нашої програми: розвиток соціального інтелекту у майбутніх практичних психологів. Структура програми: блоки когнітивного компонента, емоційного, комунікативно-організаційного.

Комплексна програма розвитку соціального інтелекту «Соціальний інтелект як професійно важлива якість практичного психолога», у межах якого розкриється проблема значущості соціального інтелекту для майбутньої професійної діяльності, використовує окремі методи підвищення

соціального інтелекту, що може сприяти його розвитку у здобувачів освіти. Таку програму можна упроваджувати на будь-якому етапі навчання, але найбільш ефективним буде початковий етап (у межах дисциплін введення у професію, акцентування уваги на необхідності його розвитку для майбутньої діяльності).

Проведене дослідження переконало нас у тому, що підвищити рівень професійної компетентності майбутніх психологів можна шляхом розвитку соціального інтелекту за допомогою спеціально створених умов у процесі професійної підготовки. Крім того, подібний розвиток вимагає лонгітюдного дослідження динаміки розвитку соціального інтелекту майбутніх психологів. Розвиток соціального інтелекту буде відбуватися не лінійно, а поетапно, з проявів домінантних по розвитку компонентів на кожному етапі. Така динаміка могла б забезпечити процес формування соціального інтелекту як важливої складової професійної успішності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонова Н. О. Психологічні основи розвитку готовності до професійної діяльності у майбутніх психологів: автореф. дис. док. психол. наук. Київ. 2012. 43 с
2. Ануфрієва Н.М. Професійна та комунікативна компетентність сучасної ділової людини. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. Київ : ВПЦ КНУ, 2004. Вип. 2. С. 84-94.
3. Балл Г.О. Психолого-педагогічні засади гуманізації загальної та професійної освіти. Вісник НТУ України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка : зб.наук. праць. Київ : ІОЦ «Політехніка», 2001. №1. С. 57-70.
4. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта : Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. Рівне : Ліста – М, 2003. 128 с.
5. Бех І.Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Педагогіка вищої школи : методологія, теорія, технологія. Київ: Генезис, 2009. С. 21-24.
6. Бойчук П.М. Модель формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2013. № 1. С. 35 - 44.
7. Бочелюк В. Й. Психологія вступу до спеціальності : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 288 с.
8. Братаніч Б. В, Куций А. М., Романенко М.І. Міждисциплінарне розуміння предметності соціального інтелекту. *Грані : науково-теоретичний альманах*. 2019. Т. 22. № 1. С. 50–56.
9. Булка Н. І. Ресурси соціального інтелекту : адаптивність, комунікативність, креативність. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. №6. С. 43-53.
10. Василюк О. І. Соціальний інтелект в професійному становленні практичних психологів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*.

- Серія 12 : Психологічні науки. 2012. Вип. 37. С. 322–324. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2012_37_87 (дата звернення 10.06.2024)
11. Власенко Л. В. Формування соціального інтелекту та комунікативної культури студентів вищих навчальних закладів. *Актуальні проблеми психології*. Т.1.: Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія.: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України /за ред. Максименка С. Д., Карамушки Л. М. Київ : Міленіум, 2005. Ч.14. С. 93-96.
12. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 308 с.
13. Гоулман Д. Соціальний інтелект. Нова наука про людські відносини. Харків. Клуб сімейного дозвілля. 2020. 400с.
14. Гапоненко Л. О. Рефлексивно-рольове вимірювання соціального інтелекту як ознака соціальної зрілості студентів. *Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конференції. Кам'янець-Подільський, 2020. С. 18–22. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3984> (дата звернення 10.03.2024)*
15. Дружиніна І. Професійне становлення майбутніх психологів: теоретико-методологічний аналіз проблеми. *Український науковий журнал Освіта Регіону «Політологія, Психологія комунікації»*. 2011. № 2. С. 425- 430.
16. Івашкевич Е.З. Структура соціального інтелекту особистості та характеристика його базових складових. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Психологія і педагогіка. 2014. Вип. 26. С. 60–65.
17. Івашкевич Е., Онуфрієва Л. Соціальний інтелект у парадигмі когнітивної психології: результати дослідження. *Проблеми сучасної психології*. 2018.

Вип. 42. С. 50–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psp1_2018_42_5 (дата звернення 10.04.2024)

18. Карпенко З.С. Аксіопсихологічні закономірності професійного становлення особистості в період навчання у ВНЗ. Детермінанти професіоналізації як умова розвитку освітнього простору суспільства : збірник тез між кафедрального круглого столу факультету психології ЛьвДУВС, 22 березня 2013 р. / упоряд. М. П. Козирев. Львів : Ліга Прес, 2013. С. 69 – 71

19. Карсканова С. В. Розвиток соціального інтелекту майбутнього фахівця у процесі професійної підготовки. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія : Педагогічні науки. 2014. Вип. 1 (45). С. 59–63.

20. Кривопишина О. Особливості формування соціального інтелекту в майбутніх практичних психологів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2017. № 2. С. 65–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2017_2_9 (дата звернення 10.04.2024)

21. Ковальова О. А. Проблема визначення поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. №10. С.10–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2015_10_4 (дата звернення 09.04.2024)

22. Кожушко С.П. Соціальний інтелект як інтегральна властивість, що забезпечує ефективність професійної взаємодії майбутніх фахівців комерційної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах*. 2013. Вип. 31. С. 241-247.

23. Каплуненко Я.Ю. Особистісні чинники розвитку соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій : дисер....канд.псих.наук / 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Київ.2016.

24. Любочкіна Г. Розуміння соціального інтелекту в науці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2017. № 884. С. 52 – 58.
25. Ляховець Л. О. Соціальний інтелект : поняття, функції, структура. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 128–133.
26. Лядський І.К., Дячков Д.В. Управління соціальним інтелектом як фактором впливу на формування SOFT-SKILLS у здобувачів вищої освіти. Полтава. 2022. [URL:https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.13.13](https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.13.13) (дата звернення 21.05.2024)
27. Матеюк О. Соціальний інтелект : психологічний феномен та теоретична проблема. *Вісник Львівського університету*. Серія психологічні науки. 2021. Вип. 11. С. 113–123
28. Мельничук О. Б. Соціальний інтелект як складова професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 1 (2). С. 52–57. URL:
29. Миронюк Є. В. Визначення та історія розвитку поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2010. № 7. С. 452–461.
30. Мудрик А. К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №3. С. 4 - 6.
31. Недозим І. В. Психологічні концепції «соціального інтелекту». *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія : Психологічні науки. 2018. № 1. С. 111–115.
32. Носенко Е. Емоційний інтелект як інтегративна динамічна властивість добродійної особистості: компонентна структура, рівні вияву. *Педагогічна і психологічна науки в Україні*. 2012. Т.2: Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. С. 200-211

33. Ожубко Г. В. Психологічні засоби формування соціального інтелекту в майбутніх менеджерів : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Харків, 2009. 19 с.
34. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник. Київ : Академвидав, 2005. 448 с.
35. Руда Н. Л. Соціальний інтелект у структурі інтелекту. *Проблеми сучасної психології*, 2013. Вип. 21. С. 621–629
36. Руденко С. В. Соціальний інтелект як характеристика вчителя. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України* / за ред. С. Д. Максименка. Київ : Главник, 2005. Вип. 26. С.482 - 486.
37. Руденко С. В. Соціальний інтелект як чинник успішності педагогічної діяльності : автореф. дис. канд. психол. наук. Київ, 2008. 19 с.
38. Руденко С.В. Феномен соціального інтелекту на сучасному етапі розвитку психологічної науки. *Актуальні проблеми психології*. Т.1.: Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України /за ред. Максименка С. Д., Карамушки Л. М. Київ : Міленіум, 2004. Вип.13. С.85 - 87.
39. Сасько О. О. Психолого - педагогічні умови розвитку соціального інтелекту у студентів, схильних до адитивної поведінки : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Харків, 2010. 20 с.
40. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту : монографія. Київ : Академвидав, 2001. 276 с.
41. Собченко О. М. Здібності у структурі соціального інтелекту як фактор формування особистості. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. №4. С.85-87.
42. Старинська О. Проблема психологічної сутності понять «соціальний інтелект» та «емоційний інтелект» : науковий дискурс. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Психологія. Вип. 3 (56), 2022. С. 40 - 44

43. Стрілецька І. І. Аналіз провідних теоретико-методологічних підходів вивчення поняття «соціальний інтелект». *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць* Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 28.–

С. 574–585. URL:

<http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/2726/%D0%A1%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BB%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%86.%D0%86.%20E2%84%96%201.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата

звернення 11.04.2024

44. Харченко С.В. Психодіагностичні методи визначення рівня соціального інтелекту. URL: [Теорія і практика сучасної психології](#)

<http://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archi> (дата звернення 10.06.2024)

45. Чебикін О. Я., Павлова І. Г. Становлення емоційної зрілості особистості: монографія. Одеса : СВД Черкасов, 2009. 230с.

46. Чепелева Н. В., Пов'якель Н. І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. Київ : НПУ ім. Драгоманова, 1998. 241 с.

47. Чиньона І. І. Особливості впливу тривожності на розвиток соціального інтелекту студентів : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Северодонецьк, 2017. 20 с.

48. Шевченко Н. Ф. Підготовка практичних психологів, особистісні та професійні якості фахівців. Психологія : зб. наук. праць КНПУ ім. Драгоманова, 2002. № 7. С. 34–38

49. Яновська Т. А. Соціальний інтелект у структурі професійно-важливих якостей психолога. *Психологія і особистість*: наук. журнал. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Київ, Полтава, 2022. Вип. 2 (22).

С. 153–168. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19195> (дата звернення 11.04.2024)

50. Allport G. W. Pattern and growth in personaliti. [3 ed] New York: Holt Rinehart and Winston. 2001. 176 p.
51. Bar-On R. Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical Manual. Toronto: Multi-Health System, 2002. 138 p.
52. Daly J.A. Personality and interpersonal communication // Handbook of interpersonal communication. Thousand Oaks, CA: Sage. 2002. P.132-180.
53. Goleman D. Emotional intelligence. New York: Bantam Books, 1995. 386 p.
54. Greenspan S., Driscoll J. The role of intelligence in a broad model of personal competence. Contemporary intellectual assessment: Theories, tests and issues. New York: Guilford Press, 2007. P. 131–150.
55. Guilford J.P. The nature of human intelligence. [3 ed]. New York: McGraw-Hill, 2007 234 p.
56. Landy F. History, her history...APS Observer 2005. www.psychologicalscience.org/observer 21. Sternberg R.J. Successful intelligence. New York: Plume, 1997.
57. Mayer J.D., Salovey P. What is emotional intelligence. (Eds.). Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators. New York: Basic, 2004. P. 433–442.
58. McGinnis E., Sprafkin R.P., Gershaw N.J., Klein P. Skillstreaming the adolescent: A guide for teaching prosocial skills. Illinois: Research Press, 2012. 587 p.
59. Vernon P. E. Some characteristics of the good judge of personality. Journal of Social Psychology. 2013. V. 4. P. 42–57.